

FUNDACIÓ JOAN MARAGALL

61

2002

ARRELAR LA FE
EN LA CULTURA

EL PENSAMENT DE PAU VI

JOSEP M. SOLER

QUADERNS

ARRELAR LA FE
EN LA CULTURA
EL PENSAMENT DE PAU VI

JOSEP M. SOLER

FUNDACIÓ JOAN MARAGALL

fjm
FUNDACIÓ JOAN MARAGALL
CRISTIANISME I CULTURA

Editorial Claret

Josep M. Soler (Santa Eugènia de Ter, Girona, 1946) inicià els estudis filosòfics al Seminari dels Claretians a Solsona i l'any 1970 entrà al monestir de Montserrat com a monjo; va professar solemnement l'any 1975. Del 1976 al 1977 col·laborà a l'Institut Ecumènic de Tantur (Jerusalem). Fou ordenat sacerdot l'any 1981. Després dels estudis eclesiàstics fets a Montserrat mateix, es traslladà a Roma, on es llicencià en teologia, especialitat sacramentologia, pel Pontifici Ateneu de Sant Anselm. Des de l'any 1996 exercia el càrrec de Visitador de la Província Hispànica de la Congregació de Subiaco. En diversos períodes ha estat membre del Consell de l'Abat de Montserrat. Durant dotze anys fou responsable de la formació monàstica dels joves monjos de Montserrat com a Mestre de Novicis i Prefecte de Juniors, tasca que compaginà amb la docència a l'Escola Filosòfica i Teològica de l'Abadia de Montserrat, de la qual fou el prefecte durant set anys, a l'Institut de Litúrgia i al de Teologia Espiritual de Barcelona. L'any 1992 esdevingué vicepresident de la Societat Espanyola d'Estudis Monàstics (SEDEM). Ha col·laborat com a sotsdirector a la revista *Studia Monastica*. El 16 de maig del 2000 va ser escollit abat per la comunitat de monjos de Montserrat.

Edició: Isidre Ferré
Fundació Joan Maragall (Cristianisme i Cultura)
València, 244, 2n – 08007 Barcelona

Primera edició: setembre de 2002

Editorial Claret, SAU
Roger de Llúria, 5 - 08010 Barcelona
Imprès a Edim
Badajoz, 145-147 - 08018 Barcelona
ISBN: 84-8297-579-X
Dipòsit legal: B. 26.960-2002

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ.	5
2. G.B. MONTINI / PAU VI: L'HOME	8
2.1. Breus notes biogràfiques de Giovanni Battista Montini (1897-1978).	8
2.2. Retrat interior de Pau VI.	10
2.3. Ma, che cos'è la cultura?	12
3. CULTURA I MENT	14
3.1. Valoració de la intel·ligència	14
3.2. Fer el bé i pensar bé	17
4. CULTURA I ÀNIMA (PAU VI I ELS ARTISTES)	19
5. CULTURA I DÉU.	22
5.1. Recerca de la veritat	22
6. CONCLUSIÓ. UN LLEGAT ASSUMIT PER JOAN PAU II	26
ANNEX	
Encontre amb els artistes a la Capella Sixtina	33
L'artista modern, profeta i poeta de l'home d'avui.	39
A l'Emm. Sr. Cardenal Antonio Samoré, Prefecte de la Biblioteca Vaticana i a tots els oficials que hi treballen, amb motiu dels 500 anys de la creació de l'esmentada Biblioteca	43
Al·locució als artistes reunits a la Basílica Vaticana amb motiu del cinquè centenari del naixement de Miquel Àngel Buonarroti	46
Als artistes que han obsequiat el Papa amb pintures i escultures, en ocasió del vuitantè aniversari del Pontífex	51

I. INTRODUCCIÓ¹

El concepte de *diàleg* és, probablement, un dels més adequats per caracteritzar el pontificat de G.B. Montini, Pau VI. Un diàleg, però, entès en el seu sentit més ampli i alhora més profund, és a dir, un diàleg que vol abraçar tots els homes i dones, sigui quina sigui la seva condició o la seva fe, i que inclou l'ésser humà tot sencer, fins al més íntim i més genuí d'ell mateix: la seva dimensió religiosa.

Diàleg, com vostès saben, vol dir «intercanvi d'una paraula entre dues persones». I no d'una paraula qualsevol, i menys encara d'una paraula forta, impositiva, o d'un crit o un insult, sinó una paraula raonada (*logos*) fruit de l'escolta i de la reflexió, i en la mesura del possible, *ben dita*. El diàleg, doncs, és fruit de la intel·ligència. En una al·locució als bisbes italians l'abril de 1970, Pau VI comentava les diferents maneres d'exercir l'autoritat, i deia que el diàleg, «quan és utilitzat en el moment oportú i de la manera que convé, sembla que ens ofereix l'expressió adequada de l'autoritat pastoral».²

Però el diàleg humà no esgota tota la capacitat dialogal de la persona. D'aquí que el Papa pensés també en el diàleg amb Déu, en l'intercanvi amb qui és la Paraula, en la relació —feta de fe, de coratge, d'humilitat— entre l'home i Déu, que s'ha revelat en Jesucrist. Les seves meditacions sobre el misteri del Nadal, per exemple, són textos riquíssims sobre aquest diàleg.

Per això, quan la Fundació Joan Maragall em va proposar de dictar aquesta lliçó inaugural, em va semblar, donada la base programàtica que té la Fun-

1. Text de la lliçó inaugural del curs 2001-2002 de la Fundació Joan Maragall, llegida el 28 de setembre de 2001.

2. AAS [Acta Apostolicae Sedis] LXII (1970) 282. És oportú recordar, també, que la primera encíclica de Pau VI, *Ecclesiam suam*, ha estat qualificada per alguns de «l'encíclica del diàleg». Cf. A. UGENTÍ, *Paolo VI. Un papa da riscoprire*, Torí, SEI, 1985, p. 27.

dació centrada en la relació entre *cristianisme i cultura*, que podia ser interessant d'estudiar la figura del papa Montini sota un aspecte concret d'aquesta actitud seva de diàleg: el diàleg que es pot establir entre la fe i la cultura; un diàleg que comença a l'interior de la persona mateixa. Pau VI va aconseguir una síntesi personal molt rica entre la fe i la cultura, que ens il·lumina la tasca que hem de fer en aquest inici del segle XXI.

Adreçant-se als participants en la primera Jornada Mundial de les Comunicacions Socials, que ell mateix havia convocat pel 7 de maig de 1967, el papa Montini afirmava que «per entrar en comunicació de debò amb els altres, primer cal retrobar-se a si mateix». ³ Cal, a més, amor per aquells a qui hom adreça la comunicació i habilitat per mostrar la bellesa de la bondat. ⁴ Parafraçant aquest text, em sembla que es podria dir que, per parlar als altres del diàleg entre fe i cultura, cal haver-lo experimentat abans en l'interior d'un mateix. Pau VI havia reeixit admirablement a l'hora de fer aquesta síntesi, i per això el seu testimoniatge té una validesa particular en aquest sentit. Al llarg d'aquest treball, intentaré mostrar els elements més significatius d'aquesta síntesi, així com algunes de les tonalitats que més en sobresurten.

Metodologia i límits

Estudiar la personalitat i l'obra de Pau VI no és pas fàcil si tenim presents la riquesa de la seva producció i els múltiples registres en els quals es va moure. M'he limitat volgudament als testimonis escrits de la seva paraula, i encara més concretament de la seva paraula pronunciada, llevat d'alguna escassa excepció. Els escrits del papa Montini, des de la seva primera encíclica, *Ecclesiam suam*, fins a l'exhortació apostòlica *Sobre la joia cristiana*, del 1975, per citar només dos textos significatius que marquen els extrems del seu pontificat, mereixerien per si sols un estudi a part. Per això m'he limitat, com he dit, als discursos i al·locucions, així com també a algunes cartes que el Papa adreçà a auditoris molt diversos al llarg del seu pontificat.

Un altre límit d'aquest treball és l'abast del concepte de diàleg entre fe i cultura. Cal dir que l'expressió *diàleg fe-cultura* pot tenir diverses lectures i pot prestar-se a una certa ambigüitat, perquè podria donar a entendre que la fe no suposa necessàriament una inculturació ni és generadora de cultura. I això, com vostès saben molt bé, no és pas així: la fe cristiana, d'una banda, implica i enriqueix la cultura del creient i, de l'altra, en la dimensió social, ha

3. AAS LIX (1967) 509. Aquesta idea del *retrobarment amb si mateix*, del *guanyar-se a si mateix*, apareix sovint en el pensament de Montini. Cf., per exemple, el discurs a Montecassino: AAS LVI (1964) 983-989.

4. AAS LIX (1967) 509.

contribuït a fer créixer la cultura des de molts àmbits. En certs contextos s'hauria de parlar, doncs, de diàleg entre la cultura que genera la fe cristiana i la cultura laica... Però tornem al nostre tema, que és el diàleg i fins la síntesi entre fe i cultura segons el papa Pau VI.

El tema és molt ampli per encabir-lo en un treball com aquest; ha calgut, per tant, deixar de banda alguns aspectes. Per exemple, no parlaré del diàleg fe i cultura en les noves esglésies cristianes sorgides en cultures no occidentals. És un tema apassionant que podríem incloure sota el concepte d'*inculturació*, i al qual Montini va dedicar més d'una reflexió.⁵ Tampoc no parlaré de la influència de la fe i la cultura cristianes en la gestació i la consolidació de la unitat europea en els darrers cinquanta anys, tema afrontat, també, per Pau VI.⁶

Seguint un esquema que presentà el mateix Papa en adreçar-se al cardenal Bibliotecari i als treballadors de la Biblioteca Vaticana en la celebració del cinquè centenari de la seva creació,⁷ he organitzat l'exposició en tres capítols: *cultura e mente, cultura e anima, cultura e Dio*. En cada un d'ells es fa palès un aspecte del diàleg fe-cultura, segons Montini, des del cultiu de la intel·ligència i la formació cultural àmplia com a elements constitutius de la persona humana, fins a la recerca de Déu, de la Veritat, com a culminació del treball cultural, passant per la relació apassionant amb els artistes i el seu món.

Precedeixen el text unes notes biogràfiques per situar millor la personalitat del papa Montini, i al final proposaré unes conclusions que no pretenen pas ser exhaustives, sinó que més aviat voldrien ser un punt de partença per al diàleg i la confrontació lleials que nosaltres hem de practicar.

Objectius

En escollir aquest tema per a la lliçó inaugural del curs 2001-2002 de la Fundació Joan Maragall em proposo un doble objectiu, certament massa pretensions vistes les meves limitades possibilitats. D'una banda, ajudar a re-

5. Cf., per exemple, AAS LXI (1969) 576ss. Es tracta de l'al·locució als bisbes participants en el Simposi de Bisbes Africans, on afirma que l'Església a l'Àfrica ha de ser, primer de tot, catòlica i, en segon lloc, la seva expressió ha de ser, evidentment, múltiple, segons la llengua, l'estil, el caràcter, el geni i la cultura dels diferents pobles.

6. Cito només algunes referències a aquest tema: AAS LIX (1967) 501, a l'Assemblea General de l'Associació d'Instituts d'Estudis Europeus; AAS LXI (1969) 184, al cardenal Beran i als fidels txecoslovacs amb motiu de l'XIè centenari de la mort de sant Ciril; AAS LXVII (1975) 586-590, al Simposi de Bisbes Europeus; AAS LXIX (1977) 144, carta al President del Comitè de Ministres del Consell d'Europa, amb motiu de la inauguració del Palau d'Europa a Estrasburg.

7. AAS LXVII (1975) 447-450.

descobrir la figura de Pau VI, un Papa que fou dolorosament incompès per certs sectors a l'interior mateix de l'Església, un home al qual es va voler etiquetar massa fàcilment amb notes de por, escepticisme, tristesa, dubte, indecisió, tradicionalisme... La lectura i l'estudi de la seva obra dóna peu a tota una altra visió, molt més rica, de la seva persona.

En segon lloc, voldria oferir una contribució concreta al diàleg entre la fe i la cultura, partint de l'exemple d'un personatge singular, certament, que per una banda ens pot semblar massa allunyat de nosaltres mateixos i dels nostres afers, però que alhora se'ns fa molt proper per la seva extraordinària capacitat de connectar amb les inquietuds i els anhels més profunds de l'home modern.

2. G.B. MONTINI / PAU VI: L'HOME

2.1. *Breus notes biogràfiques de Giovanni Battista Montini (1897-1978)*

Però, qui era Don Giovanni Battista Montini?⁸ No es tracta pas de reproduir aquí la seva biografia. Hi ha textos prou complets en aquest sentit, i és desitjable que la llista continuï allargant-se en el futur.⁹ Em limitaré només a recordar els trets més significatius de la seva formació humana i cristiana, aquells ambients i aquelles persones que van contribuir a formar la seva cultura i la seva personalitat.

En primer lloc, cal esmentar l'*ambient familiar*. Del seu pare, Giorgio Montini (1860-1943), va rebre una empremta decisiva pel que fa a l'estructura de la personalitat: el valor de la intel·ligència, la formació cultural oberta i seriosa, el compromís polític des de la militància cristiana en un context històric marcat per les dificultats de relació entre l'Església i l'Estat italià, que s'agreujaren amb l'arribada del règim feixista. Giorgio Montini era alhora periodista, editor d'un diari local i polític, diputat pel Partito Popolare. Així, doncs, no és estrany que els mitjans de comunicació —en la mesura que són un instrument privilegiat pel diàleg amb el món modern— i la política, entesa en el seu sentit més generós de «vida de la polis, de la ciutat», fossin dues de les grans passions del papa Montini. Per a aquesta segona, va

8. «Don Gibiemme» era el nom que li donaven els seus amics de la FUCI. Cf. A. UGENTI, *Paolo VI. Un papa da riscoprire*, op. cit., p. 10.

9. Cf., entre altres, J. GUITTON, *Diálogos con Pablo VI* (traducció d'Andrés Bosch i José María Valverde), Madrid, Cristiandad, 1967, p. 485. És un text bàsic previ a qualsevol biografia montiniana. Cf. també, B. DALMAU, *Pau VI, home i papa*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978 (El Gra de blat, 25); A. UGENTI, *Paolo VI. Un papa da riscoprire*, op. cit., el qual inclou una bibliografia extensa al final; L. A. DORN, *Pablo VI. El reformador solitario*, Barcelona, Herder, 1990.

tenir ocasió d'adquirir una notable preparació professional durant els llargs anys de servei a la Secretaria d'Estat; per a la primera, disposava d'un domini inusual de la paraula,¹⁰ sobretot en la seva llengua materna, l'italià, però també en francès, que esdevindria d'alguna manera la seva llengua *culta*.¹¹

Aquest interès per la cultura francesa li vingué, probablement, de la seva mare, Giuditta Alghisi (1874-1943), la qual li inculcà, semblantment, un profund esperit religiós, un tarannà reflexiu i una sensibilitat exquisida, a més del gust per llegir. El cercle d'influència familiar s'ampliava amb la figura solemne de l'àvia paterna, sobretot en els primers anys i encara fins poc després de l'ordenació sacerdotal, i amb la de la tia Maria, germana del pare, figura característica de la persona propera, servicial, sempre a punt, la clàssica personalitat de segona línia que sovint serveix de contrafort a les grans figures.

La passió per la lectura, que caracteritzà Montini, devia haver estat afavorida per la seva salut precària, sobretot durant la seva infantesa i la seva adolescència. Jean Guilton dedica un capítol sencer a algunes de les lectures que marcaren el jove Montini.¹² En italià, deixant a part la *Divina Commedia* del Dant,¹³ el Papa mateix esmenta un autor i un llibre que l'impactaren profundament: es tracta de Vito Fornari (1821-1900) i la seva obra *Della vita di Gesù Cristo*, que no és una *vida de Jesús* clàssica, sinó que situa Jesús en la his-

10. J. GUITTON, *Diálogos con Pablo VI*, *op. cit.*, p. 151. Hi llegim: «La paraula en ell, com en el profeta, és un estat constant, la matèria del seu art.»

11. *Ibidem*, p. 152ss. Allí comenta fins a quin punt Pau VI dominava la llengua francesa. Val a dir que en aquest punt Guilton mostra, d'una manera innocent, el seu profund orgull de *ser francès*, fins al punt que agraeix a Pau VI que hagués utilitzat el francès per adreçar-se a l'assemblea general de l'ONU i no s'està de citar la resposta del Papa: «És molt natural. Com es pot comunicar amb claredat, amb profunditat, sense ornaments superflus, allò que es creu fermament si no és en francès?» Un aspecte poc conegut de Montini és la seva faceta de traductor; a *Diálogos con Pablo VI* (*op. cit.*, p. 405 i 407) explica que de jove va traduir a l'italià, per a una col·lecció d'espiritualitat de la Morcelliana de Brescia, el llibret del P. Léonce de Grandmaison titulat *La Religion Personnelle*.

12. J. GUITTON, *Diálogos con Pablo VI*, *op. cit.*, cap. 7 («Diálogos sobre algunas preferencias», p. 183-216). Entre els autors francesos cita Maurice Zundel, Gabriel Hanotaux, Loti, Bourget, Malègue, Huysmans, Barbery d'Aurévilly, André Maurois, Jules Romains, François Mauriac, M. Carcopino, Simone Weil i Paul Claudel, a més dels poetes clàssics Corneille, Racine, Verlaine, Baudelaire, Mallarmé, Flaubert, Maupassant i Victor Hugo. Pel que fa als Pares de l'Església, domina en la formació de Montini la figura de sant Agustí, probablement introduïda en el seu esperit pel P. Bevilacqua.

13. Un detall significatiu pel que podríem anomenar la *vocació cultural* del Papa és el fet que, tenint present que el final del Vaticà II coincidí amb el VIIè centenari de la mort del Dant, a Florència, va fer regalar als bisbes, observadors i auditors del Concili, al final de la quarta sessió, un exemplar de butxaca amb algunes miniatures preses d'un còdex del segle XV de la *Divina Commedia*. Ho explica ell mateix a J. GUITTON, *Diálogos con Pablo VI*, *op. cit.*, p. 204.

tòria de la salvació, des de la creació fins a la parusia. El Papa fa notar que «Fornari il-lumina les harmonies invisibles: no oposa els éssers, les persones, els esdeveniments; fa veure de quina manera tot això forma un tot harmoniós [...] en el que ell anomena “*il concerto dei moti della storia*”».¹⁴ Aquest desig de descobrir l'harmonia en totes les coses i mostrar-la a plena llum marcarà la vida de Montini; ho retrobem en la manera com ell entén la relació entre fe i cultura.

Al context familiar, cal afegir-hi com a centres d'influència en la formació del jove Montini, la comunitat dels Oratorians de l'*Oratorio della Pace*, a Brescia, d'on procedia el seu gran mestre i amic, el P. Giulio Bevilacqua, així com els primers anys de la seva estada a Roma, molt marcats per l'ambient universitari catòlic.¹⁵

2.2. *Retrat interior de Pau VI*

És també Jean Guitton qui ens ofereix, des de la perspectiva de l'amic, un esbós de la personalitat de Montini.¹⁶ Ho fa comentant els trets que li semblen més adequats per descriure-la. Em sembla oportú reproduir-ne la llista, perquè ens dóna una idea, encara que sigui una mica borrosa, del perfil del nostre protagonista. Són els següents: interioritat, unió d'esperit i cor, pensament i amor; respecte a tot destí personal, a tota opinió, a la complexitat de tota persona; capacitat de beneir amb la memòria; discreció i agudesa afinades durant els anys de servei a Pius XII; diàleg fet d'escoltar i de preguntar, un diàleg que —com dèiem en la Introducció— porta a la revelació divina i a la revelació humana com a revelació segona; desig d'immersió en el món modern; flexibilitat; necessitat d'imaginar; un esperit capaç d'ennobrir tota cosa; la facultat d'aprofundir o d'elevant aplicar sobretot al llenguatge, a la paraula (*gradualment* és un adverbi que el defineix); pietat; centralitat de la litúrgia en la seva vida; reserva, senzillesa; sempre a punt per a un moviment de gosadia; sensibilitat aguda, un sensitiu (no un sanguini) que governa, un

14. *Ibidem*, p. 195.

15. De fet, el jove sacerdot Montini, en arribar a Roma, es matriculà a la Facultat de Filosofia de la Gregoriana i alhora a la Facultat de Lletres de la Universitat estatal de La Sapienza. Aquests estudis es van veure interromputs quan el 1921 mons. Pizzardo, substituït a la Secretaria d'Estat, va *desviar* la vida del jove sacerdot de Brescia cap a la carrera diplomàtica. Cf. A. UGENTI, *Paolo VI. Un papa da riscoprire*, *op. cit.*, p. 9. Després vindran els anys com a assistent eclesiàstic de la FUCI, durant els quals va intervenir molt directament en la formació humana i cristiana de bona part dels polítics i intel·lectuals italians de després de la Segona Guerra Mundial. Montini va enyorar tota la vida l'ambient universitari, d'estudi i de treball intel·lectual, que eren per a ell un dels màxims exponents de la cultura.

16. J. GUITTON, *Diálogos con Pablo VI*, *op. cit.*, cap. 6 («Retrato de un hombre que ha llegado a ser papa», p. 131-182).

home fort d'aparença fràgil; sense ressentiment, disposat a tornar bé per mal, i, per acabar aquesta llista, llarga i malgrat tot incompleta, cal esmentar l'esforç d'unificació interior.¹⁷ Un exemple d'aquest treball d'unió interior, d'unificació de la persona, ens l'ofereix el mateix Papa en el missatge radiofònic del 23 de desembre de 1967, amb motiu de Nadal, quan parla de la pau interior i personal, que és «llum de la consciència pròpia, domini ordenat de les facultats pròpies, expressió sintètica i superior de la personalitat pròpia, arrel íntima i fecunda de la pau exterior».¹⁸

Per Guitton, finalment, Pau VI tenia esperit d'arquitecte:¹⁹

Parlo d'allò que pot assimilar la intel·ligència en l'art de l'arquitectura, i que es torna a trobar en les altres matemàtiques i en la profunda poesia [...]: composició, proporció, mesura, distància, desig de posseir cada cosa en el seu lloc i en el seu moment, de regular els silencis, les dilacions, de fer que s'esvaeixi allò que no interessa per fer llum sobre l'essència.²⁰

Un altre aspecte que vull subratllar de la persona de Pau VI és el seu amor a l'Església. Diu el P. Congar: «Per Pau VI, estimar l'Església era una cosa molt profunda, que el comprometia des del punt de vista intel·lectual i afectiu.»²¹

Com explica A. Ugenti,²² foren tres els factors determinants en la vida de Montini: l'experiència de l'home, l'experiència de la fe i l'experiència de la cultura. És a partir d'aquesta última que podem arribar a comprendre la veritable personalitat de Pau VI. La cultura no era només erudició, sinó que era assumida com un instrument d'interpretació de la realitat, social i eclesial, i un servei a la recerca de la veritat. La cultura, com anirem veient al llarg d'aquesta exposició, no estava simplement juxtaposada a la fe, ni resultava

17. En un altre lloc, Jean Guitton diu de Montini que la seva riquesa interior el portava a allò que un autor francès anomena «*une difficulté d'être*». Cf. l'entrevista a J. Guitton, dins A. UGENTI, *Paolo VI. Un papa da riscoprire*, op. cit., p. 97.

18. AAS LX (1968) 41.

19. La imatge no sembla una pura llicència poètica si tenim presents les paraules que, el 26 de febrer de 1966, adreça el Papa a un grup d'arquitectes i d'enginyers de la Unione Romana Ingegneri e Architetti: «Sou enginyers i arquitectes. Nosaltres no podem deixar de fer referència als vostres títols sense que la imatge de la vostra professió, la construcció, l'edifici, ens recordi de quina manera Crist l'ha feta pròpia [...] reconeixent així en el vostre art el símbol de l'art en si mateix i cridant-lo d'aquesta manera a l'exercici de virtuts i d'habilitats humanes, de manera que esdevinguin dignes de ser tipus, quasi sacrament —signe sagrat— del disseny misteriós, en via d'execució, segons el qual es construeix la *Domus Dei*, la casa de Déu per a l'eternitat, la humanitat assumida al pla sobrenatural.» Dins *Insegnamenti di Paolo VI* (citat en endavant: *Insegnamenti*), VI (1968) 94-95.

20. J. GUITTON, *Diálogos con Pablo VI*, op. cit., p. 165.

21. Entrevista a A. UGENTI, *Paolo VI. Un papa da riscoprire*, op. cit., p. 82.

22. *Ibidem*, p. 165s.

ser-ne com un subproducte, sinó que sorgia de la vibració a l'uníson entre la seva sensibilitat religiosa i la seva sensibilitat cultural.²³

Pau VI va proclamar, en la solemnitat de sant Pere i sant Pau de 1967, l'Any de la Fe; en clausurar-lo, el 30 de juny de l'any següent, va fer públicament la seva professió de fe, coneguda com el «Credo del Poble de Déu».²⁴ Al final del seu pontificat, retornava encara sobre aquest tema i insistia a presentar la fe cristiana, que «dóna una resposta i una promesa enfront de la mort», com «l'anunci joïós de la solució del drama humà»,²⁵ i pocs dies abans de morir, el Papa insistia que en la fe hi ha «la plenitud, la fortalesa i la joia de la vida cristiana».²⁶

2.3. *Ma, che cos'è la cultura?*

Tenint present les característiques de les al·locucions i les cartes d'un Papa, que són textos d'ocasió, difícilment trobarem en l'obra de Pau VI una reflexió sistemàtica sobre la cultura. Però en parla en moltes ocasions. Quin significat té per a ell aquest mot?

Ens pot servir l'al·locució del 18 d'abril de 1970 als membres de la Pontifícia Acadèmia de les Ciències, en la qual trobem una noció de cultura molt àmplia, que comprèn el conjunt dels coneixements que resulten de les diferents disciplines, tant de l'àmbit de les ciències i de la tècnica, com del de la història, el dret, la filosofia, l'economia, la sociologia i les altres ciències humanes, la literatura, les lletres i les altres arts. Cada una d'aquestes disciplines, evidentment, gaudeix d'autonomia pròpia, com reconeix la *Gaudium et Spes* (n. 59,3). Montini aprofita l'avinentesa per subratllar que, amb tot, no hi ha oposició entre la fe i la saviesa humana, i citant el P. De Lubac reivindicava la capacitat i la legitimitat de l'esperit humà per elevar-se a les grans qüestions metafísiques.²⁷

23. A. ACERBI, *Chiesa. Cultura. Società. Momento e figure dal Vaticano I a Paolo VI*, Milà, Vita e Pensiero, 1988, p. 208.

24. AAS LX (1968) 433-445.

25. *Insegnamenti*, XVI (1978) p. 118-121: Homilia del Dimecres de Cendra.

26. *Insegnamenti*, XVI (1978) p. 585-587: Audiència general del dimecres 2 d'agost de 1978. Pau VI moria quatre dies després, en la solemnitat de la Transfiguració.

27. Més concretament, cita el seu llibre *Sur les chemins de Dieu* (París, Aubier, 1956), tres vegades en un text no gaire llarg, la qual cosa és una proporció notable. En aquesta mateixa al·locució cita altres textos: PIERRE-HENRI SIMON, *Questions aux savants*, París, Seuil, 1969; C. TRESMONTANT, *Comment se pose aujourd'hui le problème de l'existence de Dieu*, París, Seuil, 1966; CH. DE MORÉ-PONTGIBAUD, *Du fini à l'infini. Introduction à l'étude de la connaissance de Dieu*, París, Aubier, 1957; i el CARD. CH. JOURNET, *L'Eglise du Verbe incarné*, t. 3, *Essai de théologie de l'histoire du salut*, París, Desclée de Brouwer, 1969, la qual cosa ve a confirmar la predilecció del Papa per la cultura i per la teologia en llengua francesa.

Considera la cultura, per tant, en un primer moment com un conjunt de coneixements estructurats i relacionats entre si que tenen una funció propèdèutica, en el sentit que poden servir d'iniciació o de preparació per acollir l'Evangelí. En trobem una altra mostra l'any 1971 quan, adreçant-se al cardenal Garrone i als delegats al Congrés de Representants de les Universitats Catòliques, afirma, inspirant-se en el capítol II de *Gaudium et Spes*:

La cultura és la ciència de l'obra del Creador, de la seva Saviesa escampada en el cosmos i en el cor dels homes. La cultura contribueix alhora a aquesta contemplació i al desenvolupament de l'home [...]. En definitiva, mitjançant el coneixement més i més universal de la veritat natural a la qual inicia, la cultura obre les vies a un retrobament fructuós amb la veritat revelada. Ja que el creient no se sabia estar de fer la síntesi harmònica entre aquests dos àmbits.²⁸

Però, per a Pau VI, la cultura no era només sinònim d'acumulació de coneixements. Per a un home apassionat per la reflexió, per desxifrar el sentit dels fets i valorar les idees dels altres, la cultura era sinònim —com afirma A. Ugenti—²⁹ de comprensió dels valors, de consciència de si mateix, de capacitat per absorbir les grans idees. La capacitat de pensar, d'anàlisi i de crítica de si mateix, en primer lloc, i després dels fets i de les idees dels altres, és un altre registre molt important de la noció de cultura de Montini. La cultura, doncs, no és tant erudició com capacitat de coneixement i de comprensió de si mateix i dels altres. En el primer cas podríem parlar de la cultura al servei del progrés humà; ara es tracta, més aviat, de la cultura al servei del coneixement de si mateix per part de l'home i del creixement humà.

Arribem així al nivell més elevat de cultura segons Pau VI, aquell que comprèn la síntesi entre tot el que hem dit fins ara i la fe, l'acceptació de l'autorevelació de Déu, que il·lumina els coneixements i les facultats humanes. En aquest nivell, l'objecte de la cultura és Déu mateix i la capacitat de l'home per obrir-se al seu coneixement i al seu amor. Pau VI, parlant del P. Bevilacqua, digué una frase que es podria aplicar també a ell sense trair-ne el sentit: «Crist era per a ell l'únic objecte de la cultura.»³⁰

En l'al·locució al cardenal Bibliotecari i als treballadors de la Biblioteca Vaticana en ocasió del Vè centenari de la seva fundació,³¹ al·locució a la qual m'he referit en la introducció, el Papa es pregunta en un cert moment: *Ma che cos'è la cultura?* La resposta és com una síntesi molt estructurada dels di-

28. AAS LXIII (1971) 460.

29. A. UGENTI, *Paolo VI. Un papa da riscoprire*, op. cit., p. 17.

30. J. GUITTON, *Diálogos con Pablo VI*, op. cit., p. 223.

31. AAS LXVII (1975) 447-450.

versos registres esmentats fins ara, construïda amb aquell esperit d'arquitecte del qual he parlat més amunt. Diu així:

Cultura és maduració humana, és creixement des de l'interior, és adquisició exquisidament espiritual, és elevació de les facultats més nobles que Déu creador ha donat a l'home, per fer-lo home, més home, per fer-lo semblant a Ell mateix. Per tant, cultura i ment (o intel·ligència, podríem dir), cultura i ànima, cultura i Déu.³²

La cultura com a font de creixement humà, com a eina fonamental d'humanització —cultura i ment—; la cultura com a refinament de les capacitats més elevades de la persona humana —cultura i ànima—, i, finalment, la cultura com un dels aspectes del procés de divinització de l'home, en el sentit no solament de fer-lo capaç de conèixer Déu, sinó d'ensenyar-li a estimar-lo i a esdevenir cada vegada més semblant a Ell —cultura i Déu—.

3. CULTURA I MENT

3.1. Valoració de la intel·ligència

La primera condició per poder parlar de cultura com a tal, i, per tant, la fase prèvia a plantejar la possibilitat d'un diàleg amb la fe, és la utilització de la intel·ligència, de la capacitat de pensar per si mateix, d'analitzar els fets, de buscar-ne la significació profunda, de relacionar-los mútuament. Com a bon intel·lectual, Montini es rebel·la contra la mandra mental, contra la superficialitat, contra la renúncia a l'ús del pensament, contra el fideisme d'un cert nombre de creients que són temptats de menysprear la implicació de la intel·ligència en la seva vida de fe.³³ En l'audiència general del 7 de desembre de 1966 recordava que la fe i la pertinença a l'Església no dispensen de l'esforç de la recerca: cal «evitar tota mena de pesera espiritual [...]. Es diu que el catòlic no estudia, no cerca, no pateix, no experimenta el turment sublim del dubte, de les temptatives, del moviment espiritual continuat. ¿No és més gran Ulisses, esforçant-se “*a divenir del mondo esperto e delli vizi umani e del valore*” (Dante, Inf. 26), que no pas la tranquil·la Penèlope?».³⁴

La vigília del retorn a la Terra dels astronautes nord-americans que havien posat el peu a la Lluna, el dimecres 23 de juliol de 1969, durant

32. *Ibidem*, p. 449.

33. Així ho expressava als participants al VIè Congrés Tomista Internacional el 10 de setembre de 1965. Cf. *Insegnamenti*, III (1965) p. 446.

34. *Insegnamenti*, IV (1966) p. 925.

l'audiència general, el Papa es referia a aquest esdeveniment únic amb les paraules següents:

Per desgràcia és ben cert que la superficialitat és un hàbit de moda. Fins i tot les impressions més fortes, procedents de l'experiència de la vida moderna, s'esborren tot seguit, o bé tot seguit són superades per altres de successives, de manera que sovint falta temps, falta el desig d'aprofundir-les, de copsar-ne el significat, la veritat, la realitat.³⁵

Més endavant, en la mateixa audiència, afirmava: «Que cadascú hi pensi a la seva manera, la qüestió és que hi pensi.»³⁶ Es tracta de no pensar només per fer treballar aquesta facultat rebuda del Creador, sinó també per vèncer el perill d'una reacció contestatària enfront de la societat moderna, una reacció que l'any 1969 ja es feia sentir amb força per part de certs sectors de la joventut, degudament agombolats i consentits pels intel·lectuals que, a diferència de Pau VI i d'altres com ell, havien dimitit de la seva responsabilitat. Sempre comentant l'esdeveniment de l'arribada de l'home a la Lluna i referint-se a aquest perill i a la importància del pensament per prevenir-lo, deia:

La vida és seriosa [...]. La crítica, la contestació, és fàcil; construir, en canvi, no ho és gens [...]. Per això ens sembla que l'esdeveniment que estem celebrant ens empeny a un deure de repensar i d'apreciar els valors de la vida moderna.³⁷

L'amplitud d'horitzons que hem vist en la noció de cultura, la retrobem ara en l'ús de la intel·ligència. Pau VI era molt conscient del triomf del pensament científic que s'ha produït en la civilització occidental després de la Il·lustració, i que es feia notar d'una manera més espectacular en la segona meitat del segle XX. L'ateisme n'havia fet bandera, «atribuint valor únicament al pensament de tipus científic i desconfiant de les certeses pròpies de la saviesa filosòfica». Enfront d'això que ell considera una «abdicació de la intel·ligència», insisteix en la necessitat que el pensament humà no renunciï a projectar-se en tots els àmbits del coneixement.³⁸

En relació amb això, voldria fer esment d'una expressió montiniana que m'ha cridat l'atenció i que em sembla que no és gaire coneguda. Es tracta de

35. AAS LXI (1969) 564. Dos dies abans, el 21 de juliol, quan els astronautes trepitjaven la Lluna, Pau VI els adreçà un missatge ple d'entusiasme i d'admiració, acompanyat d'un himne de glorificació a Déu, mentre contemplava l'esdeveniment des de l'observatori de Castelgandolfo (cf. AAS LXI [1969] 592). Un aspecte que impressiona de Montini és la seva capacitat per interessar-se per totes les manifestacions de la ciència i de la cultura, en una paraula: per tot allò que és humà o fa referència a l'home.

36. AAS LXI (1969) 565.

37. *Ibidem*.

38. *Insegnamenti*, III (1965) p. 446.

l'ecumenisme cultural de l'Església. Pau VI la fa servir, com a mínim dues vegades, molt al començament del seu pontificat, l'any 1964; una, adreçant-se als membres de la Pontifícia Acadèmia de les Ciències reunits per tractar el tema «Cervell i consciència»:

La mateixa varietat dels temes tractats durant les setmanes d'estudis de la Pontifícia Acadèmia de les Ciències, ¿no és per si sola una prova d'aquest *ecumenisme cultural de l'Església*, de la seva obertura a tot progrés veritable i real en el camp de les ciències?³⁹

L'altra vegada va ser arran de la visita a la Biblioteca Vaticana, i parlant de l'objectiu de divulgar i de fer accessible el tresor cultural que posseeix l'Església, comenta: «Hi ha aquí una mena d'ecumenisme de la cultura i l'Església ha obert les portes de bat a bat.»⁴⁰

És aquest abast universal de la cultura el que atreu intensament l'esperit de Montini, el qual ha de ser objecte d'interès i de respecte per part de l'Església i de cada creient. Com hem fet notar al començament d'aquest apartat, Pau VI es mostra insistent i meticulós a l'hora de subratllar l'autonomia de les diferents disciplines. En aquest punt l'Església té l'oportunitat d'oferir un testimoniatge valent de síntesi entre fe i cultura. Ho expressen molt bé les paraules que adreçava el 6 de maig de 1971 al cardenal Garrone i als delegats per al Congrés Internacional de Representants de les Universitats Catòliques:⁴¹

Al nivell mateix de la recerca, la Universitat Catòlica ha de manifestar primer de tot l'homenatge que l'Església vol testimoniar a la cultura, mitjançant un estudi i un ensenyament lleials, que s'esforcen per subratllar el que és veritable, el que és bo, el que és bell, a cada nivell, científic, literari, artístic o filosòfic, cada un amb el mètode que li és propi i adequat. La cultura entesa d'aquesta manera estimula el creient com a tal.⁴²

Resseguint aquestes cites de Pau VI, sorgeix gairebé espontàniament la pregunta sobre qui és l'home per a Montini. És un camp d'estudi massa ampli, que només apunto.⁴³ Crec que n'hi ha prou, per al tema que ens ocupa,

39. *Insegnamenti*, II (1964) p. 576.

40. *Insegnamenti*, II (1964) p. 1191.

41. En una altra audiència s'adreça als universitaris catòlics com «l'elit de l'elit», prenent l'expressió que va fer servir Joan XXIII en una audiència semblant el 1959. Cf. AAS LXI (1969) 323.

42. AAS LXIII (1971) 460.

43. Es poden veure, per exemple, les seves reflexions sobre *què és l'home* en l'al·locució als participants en el VIIè Congrés Tomista Internacional, el 12 de setembre de 1970. Cf. AAS LXII (1970) 602-609.

d'assenyalar dos punts fonamentals de la seva concepció de l'ésser humà. D'una banda, el paper de la cultura en l'estructura de la condició humana. Ho diu, citant explícitament *Gaudium et Spes*, en una carta al Director General de la UNESCO, amb motiu del vint-i-cinquè aniversari d'aquesta institució: «En efecte, una convicció profunda anima l'Església: “És propi de l'ésser humà el fet d'accedir a la humanitat d'una manera veritable i plena només pel camí de la cultura” (GS 53,1).»⁴⁴ Una cultura que no es redueix, com hem vist, a la simple possessió del patrimoni del passat, sinó que inclou les grans experiències de la humanitat.⁴⁵

D'altra banda, Montini no cau en un optimisme fàcil, i és ben conscient de les ferides profundes de l'esperit humà. La intel·ligència de l'home per si mateixa, tot el desplegament de les seves capacitats artístiques i culturals, no el podran salvar. L'home necessita ser alliberat del mal, necessita ser guarit del pecat que debilita el seu cor. I això només ho pot fer Déu, i ja ho ha fet! Si no fos per la Revelació de Déu al món per Jesucrist, que inaugura una economia de salvació i d'esperança, «les conclusions de la “nostra saviesa decebuda” [*notre sagesse déçue*] serien la decepció, l'escepticisme, la desesperació, el pessimisme, el dubte, l'absurd, el no-res».⁴⁶ Així ho deia al Cos Diplomàtic en la missa de Nadal de 1970, celebrada a la Capella Sixtina. Abans, s'havia fet unes preguntes que tots ens hem plantejat alguna vegada, i darrerament potser amb més insistència: «On va el món? Què val la vida? Què és la civilització? Es pot preveure de fer regnar sobre la terra l'ordre, la justícia, la pau, l'amor?»⁴⁷

Aquest plantejament que fa és, certament, el d'un intel·lectual al qual la fe no havia restat ni un bri de lucidesa.

3.2. *Fer el bé i pensar bé*

Montini havia treballat d'una manera especial per la formació intel·lectual i cultural dels joves catòlics, més concretament dels universitaris, durant els seus anys d'assistent eclesiàstic de la FUCI. Més endavant, com a Papa, recordava amb goig aquells anys i insistia en la necessitat de continuar amb la tasca iniciada. En una audiència pocs dies després de la seva elecció a la seu de Pere, deia als membres de la FUCI: «Avui, com mai, la cultura catòlica té necessitat d'alumnes i de mestres, d'estudiosos i d'escriptors, d'artistes i d'apòstols.»⁴⁸

44. AAS LXIII (1971) 838.

45. *Ibidem*.

46. AAS LXXIII (1971) 119.

47. *Ibidem*.

48. Fou el 2 de setembre de 1963. Cf. *Insegnamenti*, I (1963) p. 113.

Pocs anys després, el 12 de març de 1966,⁴⁹ amb motiu de la restauració del culte litúrgic a la capella de Sant'Ivo, a La Sapienza, la Universitat estatal de Roma, on, com hem dit al començament, el jove prevere Montini s'havia matriculat per estudiar literatura, el Papa recorda les característiques de la seva activitat pastoral amb els universitaris durant els anys vint, i comenta:

En efecte, quantes ments joves vegeten en una penombra, en un crepuscle, en una incertesa penosa: es pensen que són lliures perquè són uns desbandats, que són intel·ligents perquè ho discuteixen tot, que són aristocràtics perquè sofreixen la malaltia del dubte que els desvincula de qualsevol mena de solidaritat amb les certes o amb les converses dels altres [...]. Aquí [a la FUCI], en canvi, es volia ser ferm, es creia en la veritat, una veritat que es buscava i es professava, i això es feia amb un esforç que educava l'esperit a actuar bé i a expressar-se bé.⁵⁰

En aquesta mateixa ocasió, comentant l'acusació adreçada contra Jesús de fer miracles per obra de Satanàs, insisteix en qui és l'origen de l'ús adequat del pensament, a saber, Jesús, el Crist:

Jesús mira de redreçar l'art del pensament, d'educar els qui l'escolten a aquella cosa tan elemental però alhora tan fonamental que és el pensar bé, el «*travailler à bien penser*», com deia Pascal: treballar i escarrassar-se per pensar correctament, heus ací l'ensenyament de l'Evangeli d'aquest matí.⁵¹

Podríem dir que per Montini l'art de pensar bé, en el qual calia iniciar els joves, anava estretament lligat a l'art d'actuar bé. En continuïtat amb la tradició sapiencial i amb l'Evangeli, la veritat —objecte final de la saviesa, de la recerca del pensament— i la bondat van juntes. S'hi afegeix també la bellesa, objecte de la recerca i del treball dels artistes, i «expressió de l'home íntim, el “jo” expressat en la seva síntesi més reeixida i alhora la més fatigosa, però també la més plena de joia».⁵² Però d'aquest punt en parlarem en el paràgraf següent. Per acabar aquest apartat voldria citar, encara, un text del Papa en ocasió dels setanta anys de la FUCI, en el qual anima els joves a orientar «les vostres antenes receptores dels senyals dels fets que us envolten cap a una determinada direcció; la direcció dels valors bons i positius que us envolten [...]. Aprenquem a veure el bé. Aprenquem a descobrir-lo. Aprenquem a en vigorir-lo. Aprenquem a crear-lo».⁵³

49. Segons el calendari litúrgic vigent aleshores, aquell dia s'esqueia la memòria de sant Gregori el Gran, una avinentesa que no devia pas passar desapercebuda al Papa.

50. *Insegnamenti*, IV (1966) p. 104-105.

51. *Insegnamenti*, IV (1966) p. 104.

52. J. GUITTON, *Diálogos con Pablo VI*, *op. cit.*, p. 319.

53. *Insegnamenti*, IV (1966) p. 613.

La cultura per si mateixa no pot salvar l'home. «No n'hi ha prou de donar el gust pel saber i els mitjans pel poder, cal afegir-hi a més les raons per viure.»⁵⁴ Fe, acció i pensament no poden anar desvinculats. El mateix Papa es refereix, en els diàlegs amb J. Guitton,⁵⁵ a mons. Michele Pellegrino, que Montini havia nomenat arquebisbe de Torí, com un exemple reeixit de relació entre Universitat i Església, entre acció i pensament.

4. CULTURA I ÀNIMA (PAU VI I ELS ARTISTES)

Quan en el fragment que ens serveix de guia llegim que la cultura és «adquisició exquisidament espiritual, és elevació de les facultats més nobles que Déu creador ha donat a l'home», és fàcil pensar en les diverses manifestacions de l'art. Per això en aquest apartat voldria resseguir, en el pensament de Pau VI, alguns dels punts més significatius en la relació fe i cultura a través de l'art,⁵⁶ que n'és potser una de les expressions més genuïnes.

«No em sembla haver comès cap equivocació quan he fet servir la paraula *elegància* per afirmar que el millor que pot expressar el gust de Pau VI, en matèria artística, és l'elegància.» És encara Jean Guitton qui parla.⁵⁷ Per a ell «tota elegància depèn d'un acte d'elecció, i tota elecció representa en el fons un acte de pobresa, una renúncia a allò que és superflu».⁵⁸

I la primera cosa que cal fer notar, també en aquest punt, és la preeminència de la fe, la importància d'arribar fins al fons del sentiment religiós humà, acceptar d'afrontar-lo i d'integrar-lo en la pròpia vida. Ho explica el Papa en una carta al cardenal Colombo, arquebisbe de Milà, amb motiu del centenari de la mort d'Alessandro Manzoni: «Ell [Manzoni] va sentir que la literatura està estretament lligada a la vida i la vida a la veritat religiosa, i que no es pot donar una resposta al secret de l'art si abans no s'ha intuït la resposta al sentit de la vida».⁵⁹

54. Carta al Director General de la UNESCO amb motiu del XXVè aniversari d'aquesta institució. Cf. AAS LXIII (1971) 839.

55. J. GUITTON, *Diàlegs con Pablo VI*, op. cit., p. 193. És un dels casos en els quals apareix una fina ironia en l'expressió de Montini en dir que Pellegrino «era professor de literatura cristiana antiga a la Universitat estatal de Torí, quan va haver d'obeir al Papa i acceptar el càrrec d'arquebisbe de Torí».

56. La seva relació especial amb els artistes venia ja de l'època en què treballava a la Secretaria d'Estat. Cf. *Paolo VI e la messa degli artisti*, Roma, 1963.

57. J. GUITTON, *Diàlegs con Pablo VI*, op. cit., p. 311.

58. *Ibidem*, p. 309.

59. Autor de la famosa novel·la *I promessi sposi*, que és probablement, després de la *Divina Commedia*, l'obra més emblemàtica de la literatura italiana; Manzoni també va escriure himnes litúrgics ben coneguts per Montini.

Pau VI tenia una ànima d'artista, i fou ell mateix qui plantejà el paral·lelisme entre l'artista i el sacerdot, dues vocacions amb un ministeri comú: «Fer accessible, comprensible i fins emocionant el món de l'esperit, de l'invisible, de l'inefable, de Déu.»⁶⁰ El seu interès per l'art no era pas una cosa dels darrers anys. Explica a Guitton que de jove va publicar un article juntament amb Maurice Zundel, en el qual invertien la famosa frase de sant Joan: «*Et caro verbum facta est.*»⁶¹ «No tots els teòlegs ens van entendre [...], però [...] nosaltres només volfem donar una definició de l'art, especialment de l'art cristià. La matèria es fa paraula, paraula de Déu.»⁶²

Montini es va voler reunir diverses vegades amb els artistes durant el seu pontificat. Hi ha constància de quatre trobades oficials.

La primera va tenir lloc a la Capella Sixtina el 7 de maig de 1964, i va servir al Papa per plantejar la pregunta de si l'art sagrat era fruit d'una època passada o bé encara podia trobar un lloc en el moment actual dominat per la secularització;⁶³ la segona també se celebrà a la Capella Sixtina el 23 de juny de 1973 amb motiu de la inauguració de la col·lecció d'art religiós modern als Museus Vaticans, que volia ser com una resposta a la qüestió plantejada en la primera trobada;⁶⁴ la tercera, també a la famosa capella de Miquel Àngel, per celebrar els 500 anys del naixement de l'artista;⁶⁵ l'última vegada va ser el 8 d'octubre de 1977, quan un grup de vuitanta artistes, pintors i escultors, li oferiren les seves obres, totes sobre el tema «Sant Pau», amb motiu del vuitantè aniversari del Papa.⁶⁶

El ministeri apostòlic, del qual Pau VI era especialment conscient, comporta la mediació humana. És la continuació del misteri de l'Encarnació. Déu s'ha fet home i continua manifestant-se, fent-se present en el món i en el cor de cada ésser que l'acull, a través de les mediacions humanes. En aquest sentit, el testimoniatge de la fe, l'anunci de l'Evangelí, esdevé un treball molt semblant —per la seva dificultat, per l'energia interior que reclama, per la seva ardidesa— al de l'artista. Ara bé, «el moment artístic que es produeix en un acte religiós sagrat [...] té necessitat de dues coses: d'una cate-

60. J. GUITTON, *Diálogos con Pablo VI*, op. cit., p. 321.

61. Jo 1,14: «*Et Verbum caro factum est.*»

62. J. GUITTON, *Diálogos con Pablo VI*, op. cit., p. 320.

63. *Insegnamenti*, II (1964) p. 312-318. Cf. Annex, p. 33.

64. AAS LXV (1973) 391-395. L'objectiu del Papa amb aquesta iniciativa era demostrar als artistes i a la societat que l'Església, en els temps moderns, no havia trencat la seva relació de foment i de mecenatge amb el món de l'art. Una altra cosa és el resultat final que se n'obtingué, i que encara avui ocupa unes quantes sales dels Museus Vaticans, al costat de la Capella Sixtina. Cf. Annex, p. 39.

65. Cf. AAS LXVIII (1976) 212-216. Cf. Annex, p. 46.

66. AAS LXIX (1977) 675-678. Cf. Annex, p. 51.

quesi», és a dir, d'una instrucció religiosa, «i d'un laboratori», és a dir, del domini d'una tècnica. «I cal també la sinceritat. No es tracta solament d'art, sinó d'espiritualitat.»⁶⁷

El diàleg i l'esforç per harmonitzar la fe i l'art com a expressió cultural no solament són necessaris avui, sinó que ja es produeixen, per bé que amb uns resultats prou diferents dels que han donat en segles passats.

Pau VI fa una anàlisi lúcida dels seus contemporanis:

L'home modern té por de la transcendència. I qui no experimenta aquesta dimensió, no experimenta veritablement la religió. Qui no experimenta la superioritat de Déu, el seu misteri, la seva condició inefable, no pot posseir veritablement l'art, ja que l'art és revelador del transcendent.⁶⁸

La manera de ser dels artistes ha canviat, en funció de les transformacions socials i culturals; Montini veu l'artista «com un Profeta i un Poeta [les majúscules són d'ell] a la seva manera, de l'home d'avui, de la seva mentalitat, de la societat moderna». Un tret característic d'aquest canvi és la subjectivitat:⁶⁹

L'Artista modern és subjectiu, cerca més en si mateix que no pas a fora els motius de la seva obra, però precisament per això sovint és eminentment humà, és molt apreciable. Molts Artistes han substituït l'estètica per la psicologia; això és una evolució, sens dubte, sovint perillosa i desconcertant, però més sovint encara esdevé apta per penetrar en el santuari de l'esperit i per ser més apreciada per nosaltres, alumnes i mestres d'Esperit.⁷⁰

L'anàlisi psicològica, filosòfica i estètica que fa és penetrant. I tot seguit, mogut per l'anhel pastoral que l'empeny a establir lligams amb tots els exponents del món cultural, es veu portat a afirmar d'una manera no pas menys clara i menys ferma:

Diguem-ho obertament: encara existeix, també existeix, en aquest nostre món àrid i secularitzat, i a voltes fins i tot danyat per profanacions obscenes i blasfemes,⁷¹ una capacitat prodigiosa (heus ací la meravella que anàvem buscant!) per expressar, més enllà del que és autènticament humà, el religiós, el diví, el cristià.⁷²

67. *Insegnamenti*, II (1964) p. 317.

68. J. GUITON, *Diálogos con Pablo VI*, op. cit., p. 320.

69. AAS LXV (1973) 394.

70. *Ibidem*, p. 393.

71. Recordem que poc més d'un any abans, el 21 de maig de 1972, l'estàtua de la Pietat, de Miquel Àngel, col·locada a la Basílica Vaticana, havia estat desfigurada a cops de martell.

72. *Ibidem*, p. 394.

Pau VI era ben conscient dels límits de la iniciativa de fer unes sales destinades a l'art religiós contemporani als Museus Vaticans, i que algunes obres potser no agradarien tothom, però de tots esperava i reclamava l'esperança que, a partir d'aquest començament, sorgiria una «nova tradició artística», que despuntaria «sobre l'horitzó amplíssim del món d'avui la florida d'una primavera nova de l'Art religiós postconciliar». ⁷³ Un art que, segons paraules de Pius XII pronunciades el 8 d'abril de 1952 i citades per Pau VI a la Capella Sixtina en el tercer encontre amb els artistes, té per funció «franquejar el recinte estret i angoixós del finit, en el qual està immers l'home mentre viu aquí baix, i obrir com una finestra al seu esperit que anhela l'infinit». ⁷⁴ En el mateix encontre, el papa Montini es refereix a la tensió cap a la sublimació que ha de caracteritzar l'art, i més concretament per a l'art religiós la referència que ha de fer a Déu: «Si l'art, segons l'escultòrica definició del Dant és *“a Dio quasi nipote”*, aquest art té necessitat d'apropar-se a Déu, de conèixer-lo, d'estimar-lo en un esforç constant de purificació i de donació.» ⁷⁵

Aquesta obertura a Déu no s'ha de limitar només a l'art, sinó que ha d'impregnar totes les expressions culturals dels creients. Arribem així al darrer angle visual des del qual, seguint el mateix Pau VI, proposo de contemplar el diàleg fe i cultura.

5. CULTURA I DÉU

5.1. Recerca de la veritat

Segons el fragment que ens serveix de guia, la cultura és *elevació de les facultats més nobles que Déu creador ha donat a l'home, per fer-lo home, més home, per fer-lo semblant a Ell mateix*. I un dels aspectes del procés de divinització és el coneixement de la Veritat, així, amb majúscula. També aquí es tracta d'un procés de recerca que la fe no ens estalvia, sinó que més aviat ens empeny a recórrer i aprofundir: «La seguretat de la fe que ens garanteix l'Església Catòlica no ha d'esmoreir l'esperit de recerca i d'aprofundiment de la veritat que la fe ens fa percebre.» ⁷⁶

Aquesta necessitat de recerca es justifica per dos motius: en primer lloc, perquè les veritats de fe no són evidents, i reclamen per tant «un exercici continuat de l'ànima del creient per mantenir viu i sincer l'acte de fe» i, en

73. *Ibidem*, p. 394.

74. AAS LXVIII (1976) 213.

75. *Ibidem*, p. 215.

76. *Insegnamenti*, IV (1966) p. 925.

segon lloc, perquè «les veritats de la fe són abismes que mai no haurem acabat d'explorar».⁷⁷

El missatge de Montini és ple d'esperança, malgrat les anàlisis crues i clarrividents que acostumava a fer de les circumstàncies i de les persones en les quals i amb les quals li tocà de viure. «El missatge cristià [...] es presenta no com un enemic o com un que vol fer la competència, sinó com un amic de tot allò que l'esperit humà ha produït de gran, de bo, de veritable, en qualsevol temps i en qualsevol lloc», deia al Cos Diplomàtic, el dia de Nadal de 1967.⁷⁸ I afegia: «La fe cristiana acull tots els valors humans i religiosos, arreu on es trobin, i els porta a la seva plenitud.»⁷⁹ Aquí podríem identificar un dels trets de la relació entre fe i cultura segons el pensament montinià: no es tracta d'una simple juxtaposició de nivells en el si de l'esperit humà, sinó de la fecundació de la vida humana, tota sencera i, per tant, en totes les seves expressions, per part de l'Esperit de Crist, rebut i acollit en la fe.

La confessionalitat d'una Universitat —i podríem dir també: la fe per a un estudiós— lluny de ser un obstacle pel valor científic dels estudis, pot i ha de ser un ajut per a la pedagogia d'aquests estudis, tant per al professor com per a l'estudiant, moguts ambdós per una recerca desinteressada de la veritat, segons l'admirable programa de sant Agustí, que ha inspirat tantes generacions d'investigadors: «*Intellectum valde ama*» (*Ep. 20 ad Consentium* PL 33, 459).⁸⁰

Al final del seu pontificat, continuava insistint en aquest mateix punt. Així, per exemple, adreçant-se al cardenal Garrone amb motiu del centenari de les Universitats Catòliques de França, afirmava:

La Universitat Catòlica [...] constitueix un lloc privilegiat que permet prendre la distància necessària per tal de situar el coneixement i l'esforç intel·lectual en la seva plena llum, i per il·luminar a partir d'aquí el camí de l'home en la recerca de la veritat.⁸¹

Montini està convençut que hi ha també una Bona Nova —un Evangelí— per a la intel·ligència.⁸² No en va, la ciència veritable —i en un sentit més ampli, la cultura— en comptes d'aturar l'embranchida metafísica del

77. *Ibidem*, p. 925. Citem altres referències al tema de la veritat: amb motiu del XIXè Centenari de Sèneca: *Insegnamenti*, III (1965) p. 608-611; en diverses audiències generals del dimecres, l'any 1965: *Insegnamenti*, III (1965) p. 1003-1005, 1078 i 1105.

78. AAS LX (1968) 35.

79. *Ibidem*.

80. Al·locució als representants de la Federació d'Universitats Catòliques: AAS LXI (1969) 325.

81. AAS LXVII (1975) 697.

82. *Ibidem*, p. 697-698.

pensament, n'és més aviat com un trampolí que permet elevar-se, a partir d'aquest punt, cap a Aquell que li procura generosament el seu aliment.⁸³

El camí d'aprofundiment en la recerca de la Veritat no és, però, ni recte ni planer. Cal, primer de tot, distingir diversos tipus de veritat: la veritat científica, proporcionada per l'anàlisi i la mesura de fenòmens objectivables, directament o indirecta, pels sentits; la veritat de la consciència, que reposa sobre les conviccions interiors; la veritat artística;⁸⁴ la veritat històrica, que, a diferència de la veritat científica, «no reposa sobre la demostració sinó sobre el testimoniatge i sobre la interpretació d'aquest testimoniatge. I és precisament aquí on hi ha potser el principal punt de trobada entre historiadors i creients [...] perquè tot l'edifici del cristianisme [...] reposa finalment sobre el testimoniatge».⁸⁵

Seguint amb el procés d'anàlisi, Pau VI esmenta els diferents camins per accedir a la recerca de la veritat. Sovint aprofita les reunions amb universitaris per tractar aquests temes. És el cas de la visita a la Universitat Sant Tomàs d'Aquino, de Manila, durant el seu viatge a les illes Filipines el novembre de 1970. En aquella avinentesa, el Papa es referia a tres vies complementàries per arribar a la veritat total: la raó humana, la ciència, amb la llibertat i l'autonomia que pertoqueu al pensament natural, i el camí de la fe, que és do de l'Esperit Sant, il·luminació i alhora resposta del nostre esperit a la Paraula de Déu que es revela.⁸⁶ Una fe que, al seu torn, pot tenir diferents graus. Pot ser «incerta i passiva, dubtosa i intermitent, laboriosa i en recerca, compromesa en la coneguda dialèctica entre la intel·ligència a la recerca de la fe i la fe a la recerca de la intel·ligència [...]. Per ser autèntica i eficaç, la fe ha de ser sincera, viva, personal».⁸⁷

Recórrer aquest camí, viure aquesta aventura sublim de l'esperit humà que és la investigació de la Veritat a través de tots els registres que ofereix la condició de l'home, és una responsabilitat fonamental dels cristians, i especialment dels estudiants, dels homes de cultura en general que es confessen creients.

Cal que la vostra caritat es comprometi sobretot amb el pensament i tingui la set, la humilitat i la valentia de la veritat. Us pertoca fer una tasca d'alliberament

83. Discurs als membres de la Pontifícia Acadèmia de Ciències. Cf. AAS LXII (1970) 291.

84. Noti's que Pau VI feia aquestes reflexions a un grup d'estudiants de batxillerat. Tractava els adolescents, per tant, en la mesura de les seves expectatives intel·lectuals i espirituals: *Insegnamenti*, III (1965) p. 211-214.

85. Discurs a l'assemblea general del Comitè Internacional de Ciències Històriques, el 30 de juny de 1967. Cf. AAS LIX (1967) 630.

86. AAS LXIII (1972) 19.

87. Homilia de Nadal del 1969, a la Capella Sixtina amb el Cos Diplomàtic. Cf. AAS LXII (1970) 49.

[...] de l'adhesió als llocs comuns [...]. I us toca a vosaltres, entre tots, ser apòstols de la veritat.⁸⁸

Set, perquè el desig de conèixer i posseir la veritat brolla del fons del cor de l'home i és insaciable. *Humilitat*, perquè demana l'acceptació d'una revelació que prové de fora de nosaltres mateixos, que ens ateny plenament i alhora ens sobrepassa del tot, i perquè a més aquesta revelació passa per la humiliació de l'encarnació. *Valentia*, perquè vol dir no posar sordina a l'anhel de transcendència i d'autosuperació, a «l'embranchida metafísica» de què parlàvem més amunt.

L'Església comparteix el desig que «la veritat sigui coneguda [...] i ho desitja per un objectiu últim i espiritual: que tot esdevingui veu, himne i pugi [...] com una lloança a Déu».⁸⁹ Montini parla d'una veritable «missió cultural», confiada primàriament a les universitats catòliques, però que per extensió compromet tot cristià, i que es regeix per un criteri general: els protagonistes d'aquesta missió «han de ser capaços de realitzar sempre més clarament, amb l'ajut de la gràcia de Déu, l'ideal d'una saviesa animada per un ardent esperit de fe, per una consciència aguda dels problemes plantejats a l'Església [...] i per un amor fervent a l'Església mateixa i a Aquell que en porta el pes aclaparador [...]. El que es demana és un esperit de fe [...], l'Element decisiu és una visió religiosa del món, una *Weltanschauung* inspirada per la fe catòlica».⁹⁰

Cultura e Dio com un camí de recerca de la Veritat, com una missió cultural que té per objectiu fer arribar la persona de Jesús, i la seva paraula, en tots els àmbits del pensament humà, en una visió sempre englobant i unificadora de la persona i de la creació. El Papa no era un home que es deixés endur per les il·lusions fàcils, ni pels miratges de la popularitat o de les adhesions superficials. Era conscient que la fe cristiana suposa una lluita, un combat. Primer amb si mateix, i després amb les forces del mal presents en el món. En rebre els membres de la prestigiosa revista dels jesuïtes *La Civiltà Cattolica*, reflexionava en veu alta sobre aquest punt:

I ara mirem al demà [...], es tracta de continuar «lliurant un bon combat» (2Tm 4,7): bo perquè es lluita per la veritat i per la justícia, però es tracta sempre d'un combat, és a dir, d'una realitat dura, difícil, extenuant.⁹¹

88. Així parlava als estudiants, estudiosos i homes de cultura en el seu viatge a Colòmbia, l'agost de 1968. Cf. AAS LX (1968) 628.

89. Paraules en la seva primera visita efectuada, com a Papa, a la Biblioteca Vaticana el 1964. Cf. *Insegnamenti*, II (1964) p. 1191.

90. Audiència als membres de la Universitat Gregotiana amb motiu del IV centenari de l'elecció del papa Gregori XIII. Cf. AAS LXIV (1972) 363.

91. AAS LXVIII (1975) 444.

Convé, doncs, «esmolar les armes amb paciència: no pas, és clar, les de la polèmica agra i estèril, sinó [...] la intel·ligència, la cultura, la comprensió del moment històric i cultural, el respecte i l'amor per l'home, fins i tot quan no se'n comparteixen les idees; i cal agilitat mental, força en les argumentacions i serenitat en l'enfocament dels temes i en la manera de tractar-los».⁹²

6. CONCLUSIÓ. UN LLEGAT ASSUMIT PER JOAN PAU II

Arribem al final de l'exposició i voldria proposar algunes conclusions com qui mostra unes quantes fotografies d'un viatge més o menys llarg. M'agradaria que ajudessin a fixar els trets principals del diàleg fe i cultura en la persona del papa Montini i en la seva proposta per a l'Església en el món d'avui. Crec que en aquest inici del segle XXI continuen essent vàlids.

El primer aspecte que apareix és que Pau VI no va dir gaires coses noves en aquest camp, sinó que més aviat va fer aflorar a la consciència i va fer resplendir unes veritats conegudes, però oblidades fàcilment. Guitton diu que el cor noble del Papa i el seu esperit de superació «el preparaven per a aquest magisteri, en el qual no es tracta de dir coses noves, ni de brillar, ni de ser extraordinari, sinó d'ennobrir allò que es presenta, encara que sigui només per l'acolliment, la gràcia, el somriure, la benedicció».⁹³

Quines són aquestes veritats conegudes que Montini va voler subratllar, elevar, presentar a l'Església i al món d'una manera més conscient i elevada? Crec que es podrien resumir en tres punts: la fidelitat al Concili Vaticà II, la perseverança a mantenir obert el diàleg entre l'Església i el món d'avui i, finalment, la custòdia i el testimoniatge de la fe en el si de la comunitat eclesial.

Pau VI va acollir amb sinceritat el Concili Vaticà II, que ell no havia convocat, però que va continuar, encoratjar i dur a bon terme amb convenciment. En el tema concret que ens ocupa, és decisiva la seva recepció de la doctrina del capítol II de la *Gaudium et Spes*, «un llarg capítol —per dir-ho amb les seves mateixes paraules— consagrat al “foment degut de la cultura, aquesta cultura que ‘tradueix, comunica i conserva tot al llarg del temps, per mitjà de les seves obres, les grans experiències espirituals i les aspiracions més elevades de l'home, a fi que serveixin al progrés de molts i àdhuc de tot el llinatge humà’ (GS 53)”».⁹⁴

92. *Ibidem*.

93. J. GUITTON, *Diálogos con Pablo VI*, *op. cit.*, p. 151.

94. AAS LXVII (1975) 695.

Les cites de fragments d'aquest capítol en les intervencions del Papa⁹⁵ testimonien el seu interès a presentar el seu ensenyament en continuïtat amb el del Concili Vaticà II, i alhora són un exemple del seu desig d'explicar-lo als fidels, de fer-ne catequesi per tal d'afavorir-ne la «recepció». Montini insisteix en la necessitat de cultivar a fons i amb competència totes les branques de la cultura (ciències, tècniques, artístiques, humanístiques) i a fer-ne la síntesi harmònica amb la pròpia vida de fe i amb la doctrina de l'Església.⁹⁶

Aquesta és la síntesi que espera també l'home modern [...]. Convé que l'autonomia que reivindiquen els homes de ciència i els investigadors no caigui en «un humanisme purament terrenal i fins i tot contrari a la religió», per tal que la seva missió tendeixi «a la perfecció integral de la persona humana, al bé de la comunitat i de tota la societat humana», per tal que sapiguem harmonitzar els seus coneixements amb el patrimoni de les veritats revelades, per poder «jutjar i interpretar totes les coses amb un sentit íntegrament cristià».⁹⁷

Ugenti afirma que «l'aportació original del papa Montini va consistir a donar una forma cultural i una actuació pràctica al projecte roncalià d'una Església *aggiornata* amb els nous temps, *renovada* en la seva unitat interna i *revitalitzada* en la seva espiritualitat».⁹⁸ Un element constitutiu d'aquest projecte era la continuació i l'encoratjament d'un diàleg continu, font d'enriquiment mutu, amb el màxim nombre d'instàncies possibles. Es tracta de tendir ponts entre «la cultura clàssica antiga i la nova cultura científica», entre els «valors de la cultura moderna i el missatge etern de l'Evangelí».⁹⁹ Les universitats catòliques juguen un paper fonamental en aquest diàleg i la seva responsabilitat hauria d'anar encaminada a promoure un intercanvi que «ajudés a resoldre les antinòmies a les quals es veu afrontat avui d'una manera dramàtica el progrés cultural».¹⁰⁰ Quines són aquestes antinòmies? El Papa mateix n'esmenta algunes: «El dinamisme de la cultura i la saviesa an-

95. Als alumnes i exalumnes del Col·legi Ghisleri de Pavia, cf. *Insegnamenti*, VI (1968) p. 160s; al cardenal Garrone i als participants en el congrés de la Federació d'Universitats Catòliques, cf. AAS LXI (1969) 326; als rectors de les universitats dels jesuïtes, cf. AAS LXVII (1975) 531-536, per citar-ne només uns exemples. La llista podria ser molt més llarga.

96. A *Gaudium et Spes*, n. 59 llegim que «cal cultivar l'esperit de tal manera que es fomenti la capacitat d'admirar, de comprendre, de contemplar i de formar-se un judici personal, com també la de desplegar el sentit religiós, moral i social». Cf. *Concili Ecumènic Vaticà II. Constitucions. Decrets. Declaracions* (trad. de Josep Perarnau), Barcelona, Claret, 1993, p. 144.

97. *Insegnamenti*, VI (1968) p. 160s. El text fa un centó amb fragments del cap. II de *Gaudium et Spes*.

98. A. UGENTI, *Paolo VI. Un papa da riscoprire*, op. cit., p. 18.

99. Aquestes paraules anaven adreçades als representants de les universitats catòliques, però en el pensament de Montini són vàlides per a qualsevol cristià. Cf. AAS LXI (1969) 324.

100. *Ibidem*.

cestral dels pobles; l'especialització i la fragmentació dels coneixements i la vocació de síntesi del pensament humà; l'autonomia de la cultura i el perill d'un humanisme purament terrenal» que podria tornar-se inhumà.¹⁰¹

Tots els creients, com dèiem, són cridats a participar en aquest diàleg i a promoure'l; i d'una manera especial els bisbes. En aquest sentit voldria recordar un fet que ens toca més de prop. La primera vegada que Pau VI va rebre els bisbes de la Tarraconense conjuntament amb el cardenal Jubany, en visita *ad limina*, el 10 de juny de 1976, els va recordar la seva voluntat d'il·luminar la fe dels fidels: «Voleu capacitar-los cada vegada més a buscar una coherència creixent entre la seva fe i les manifestacions concretes de la seva vida individual i familiar, professional, cultural i social.»¹⁰²

Pau VI escrivia en el seu testament, redactat el juny de 1965:

I pel que fa a allò més important, quan em toca acomiadar-me de l'escena d'aquest món i sortir a l'encontre del judici i de la misericòrdia de Déu: hauria de dir tantes coses, tantes [...]. Sobre el món: que ningú no es pensi d'ajudar-lo assumint-ne la manera de pensar, els costums, els gustos; se l'ajuda estudiant-lo, estimant-lo, servint-lo.¹⁰³

El diàleg amb el món, amb els homes i dones als quals se sentia especialment enviat, es converteix en testimoniatge de la fe en el Ressuscitat. Una fe que «no és el resultat de l'especulació humana, sinó el “dipòsit” rebut dels Apòstols, els quals l'han acollit de Crist, a qui van veure, van contemplar i van escoltar. Aquesta és la fe de l'Església, la fe apostòlica».¹⁰⁴ Ho expressava, també, en l'homilia predicada a Sant Pere del Vaticà el dia 29 de juny de 1978, molt a prop, per tant, de la seva mort. I mirant amb serenitat i esperança els quinze anys de pontificat que deixava enrere, els resumia amb l'expressió de sant Pau: «*Fidem servavi*» (2Tm 4,7).¹⁰⁵

«Què havia intentat tot al llarg de la seva vida, i especialment en la seva manera de concebre la cultura, sinó de *transfigurar*?», escrivia Jean Guitton comentant el significat del dia de la mort de Pau VI.¹⁰⁶ I afegia que pel Papa, «el fons de la cultura consistia en la relació de la cultura amb el misteri de Déu».¹⁰⁷ Una relació que necessita ser viscuda i proclamada més que mai, precisament per defensar l'home. «El 9 d'abril de 1967, ell [el Papa] m'havia dit: “Es recor-

101. *Ibidem*.

102. AAS LXIX (1977) 337.

103. *Insegnamenti*, XVI (1978) p. 593-594.

104. *Ibidem*, p. 520.

105. *Ibidem*, p. 521.

106. J. GUITTON, *Témoignage*, dins *Paolo VI e la cultura* (a cura d'A. CAPRIOLI – L. VACCA-RO), Brescia, Morcelliana, 1983, p. 150 (*Quaderni della «Gazzada»*, 4).

107. *Ibidem*.

da de la gran dita, tan bonica, de Newman?: 'Arribarà un moment en el qual l'Església es quedarà sola en la defensa de l'home i de la cultura'». ¹⁰⁸

Començàvem aquest estudi amb la qüestió sobre si el diàleg fe i cultura era una aventura impossible al segle XXI. La resposta em sembla que ha de ser decidida. És una aventura, certament, però una aventura possible, realitzable i ja en procés de realització a un doble nivell: a l'interior de cada creient i en el si de l'Església, en la mesura que la fe, do de l'Esperit, fecunda l'ésser humà tot sencer i les seves realitzacions; i en el si de la societat plural dels nostres dies, en tant que la cultura cristiana entra en diàleg i en confrontació amb altres expressions culturals diferents.

La tesi que he intentat mostrar és que seguint el camí marcat pel papa Pau VI, el diàleg entre fe i cultura continua essent possible i desitjable avui, en aquest segle que tot just estrenem. La vida i la personalitat de Montini ens poden servir d'exemple i d'encoratjament. De fet, aquesta línia de continuïtat, marcada pel carisma que li és propi, és la que ha seguit Joan Pau II en el seu ministeri tan exuberant d'activitats i que ha trencat tants esquemes.

Reprent els tres apartats en què he dividit el nucli de l'exposició, esmentaré només algunes de les realitzacions que han tingut fins ara en el pontificat wojtylià.

En l'apartat «Cultura i ment» pensem en l'encíclica *Fides et ratio*¹⁰⁹ i, ja abans, en la creació del Consell Pontifici de la Cultura el 1982, el qual posteriorment, el 1993, va ser reestructurat amb la finalitat de promoure la trobada entre el missatge salvífic de l'Evangeli i les cultures del nostre temps per mitjà del diàleg, des del moment en què la fe cristiana és creadora de cultura i font d'inspiració per a les ciències, les lletres i les arts. La reestructuració va suposar que el Consell Pontifici reprengués les competències de l'anterior i, a més, les del Secretariat per als no creients instituit per Pau VI.¹¹⁰

En l'apartat «Cultura i ànima» pensem en l'homilia en el moment d'inaugurar els treballs de restauració de la Capella Sixtina el 8 d'abril del 1994.¹¹¹ I en la «Carta als artistes» del 1999, en què constata que l'humanisme cristià continua produint significatives obres de cultura i d'art, i reafirma «l'especial interès de l'Església pel diàleg amb l'art» i expressa el desig que «al nostre temps es realitzi una nova aliança amb els artistes com afavoria el meu venerat predecessor Pau VI en el seu vibrant discurs adreçat als artistes durant el singular encontre a la Capella Sixtina el 7 de maig de 1964».¹¹²

108. *Ibidem*.

109. AAS XCI (1999) 5-88.

110. AAS LXXXV (1993) 549-552.

111. *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 17/1 (1994) p. 899-904.

112. AAS XCI (1999) 1166-1167.

I en l'apartat «Cultura i Déu», caldria tornar a citar l'encíclica *Fides et ratio* i els treballs del Consell Pontifici de la Cultura.

Finalment, i encara en referència al pontificat de Joan Pau II, cal esmentar algunes idees de la carta apostòlica «Novo millennio ineunte», la qual marca les línies de força amb què hem d'avançar en aquest nou segle que hem encetat. Respecte al nostre tema, voldria destacar-ne tres idees:

- a) *Cal servir la cultura i la ciència des de la identitat cristiana*. Perquè es puguin respectar arreu els «principis fonamentals dels quals depèn el destí de l'ésser humà i el futur de la civilització», cal un testimoniatge cristià respectuós però convençut, també davant de «les noves potencialitats de les ciències». «La caritat —diu el papa Joan Pau II— es farà aleshores necessàriament servei a la cultura, a la política, a l'economia, a la família.»¹¹³
- b) *Cal continuar el diàleg amb les cultures*. L'Església, afirma el papa Wojtyła, comptant amb l'ajut de l'Esperit, no ha de deixar mai d'indagar el misteri de gràcia per arribar a la «plenitud de la veritat» (Jn 16,13), «amb un cor profundament disposat a l'escolta». Aquest principi és en la base no sols de l'inesgotable aprofundiment teològic de la veritat cristiana, sinó també del diàleg cristià amb les filosofies, les cultures i les religions.¹¹⁴
- c) *Cal continuar seguint el mestratge del Vaticà II*. Joan Pau II afirma clarament: «A mesura que passen els anys, aquells textos [els del Concili Vaticà II] no perden llur valor ni llur lluminositat [...]. Amb el Concili se'ns ha ofert una brúixola segura per orientar-nos en el camí del segle que s'obre.»¹¹⁵

Per acabar, voldria tornar a Pau VI. El context d'aquesta darrera cita és especialment significatiu: es tracta del discurs als membres de la Societat Dante Alighieri, rebuts en audiència en cloure's les celebracions del setè centenari del naixement del gran poeta. El Papa es refereix a «aquella síntesi feliç que ha donat lloc, al llarg dels segles, a la grandesa veritable i constant del geni itàlic [...], síntesi de saviesa humana i de sinceritat religiosa; síntesi d'elevada civilització literària i artística, i de pacient autenticitat de pregària i de recerca de Déu; síntesi de zel, de llibertat i d'amor a l'Església».¹¹⁶ D'això, diu, n'era «símbol meravellós, i realitat alhora, Dante Alighieri».¹¹⁷ En va ser, també, exponent privilegiat G.B. Montini, Pau VI. Ens queda el repte de recollir-ne el testimoniatge i viure'l en el nostre temps.

113. Cf. n. 51.

114. Cf. n. 56.

115. Cf. n. 57.

116. *Insegnamenti*, IV (1966) p. 46.

117. *Ibidem*.

ANNEX

ENCONTRE AMB ELS ARTISTES A LA CAPELLA SIXTINA¹¹⁸

Apreciats Senyors i Fills encara més estimats!

Abans de començar aquest breu col·loqui, voldríem apartar del vostre esperit una certa aprensió, com una mena de torbament, que pot sorprendre fàcilment qui es troba, en una ocasió com aquesta, a la Capella Sixtina. Potser no hi ha cap altre lloc que mogui més a pensar i a témer, que susciti més timidesa i alhora exciti més intensament els sentiments de l'ànima. Doncs bé, precisament vosaltres, artistes, heu de ser els primers a apartar de l'ànima el dubte instintiu que sorgeix quan s'entra en aquest cenacle d'història, d'art, de religió, de destins humans, de records, de presagis. Per què? Doncs perquè si n'hi ha algun, és precisament aquest el cenacle dels artistes i per als artistes. I per tant ara hauríeu de deixar que el gran alè de les emocions, dels records, de l'exultança —que un temple com aquest pot provocar en l'ànima— envaeixi lliurement els vostres esperits.

Pot donar-se una altra dificultat, una altra timidesa, com qui diu, paralizadora; és la que podria portar no tant la Nostra humil persona com la Nostra presència oficial, el Nostre ministeri Pontifici: el Papa és aquí!, deveu pensar vosaltres. Els artistes, l'havien anat a trobar mai, el Papa? Potser és la primera vegada que això passa. O bé han vingut durant segles, sempre han estat en relació amb el Cap de l'Església Catòlica, si bé per contactes diversos. Algú diria que fins i tot s'ha perdut el fil d'aquesta relació, d'aquest contacte. I ara sou aquí, tots junts, en un moment religiós, tot per a vosaltres, no pas com aquell qui s'ho mira des de la barrera, sinó com veritables interlocutors d'una conversa espiritual, d'una celebració sagrada. I és natural, si un és sensible i comprensiu, que es doni una certa veneració, un cert respecte, un cert desig de comprendre i de callar. Doncs bé, Nos voldríem dissoldre fins i tot aquesta sensibilitat si en aquest moment hagués de dificultar les vostres expressions interiors de lliures sentiments, perquè, si el Papa ha d'acollir tothom

118. Es produí el dia 7 de maig de 1964. Cf. *Insegnamenti di Paolo VI*, II (1964) p. 312-318.

—ja que és el Pare de tots i té un ministeri per a tots i a tots ha d'adreçar una paraula—, per a vosaltres guarda especialment aquesta paraula; i és feliç i té ganas de poder-vos-la dir avui, perquè el Papa és el vostre amic.

I no ho és pas només perquè una tradició de sumptuositat, de mecenatge, de grandesa, de fastuositat envolta el seu ministeri, la seva autoritat, la seva relació amb els homes, i perquè té necessitat d'aquest entorn decoratiu i expressiu per dir a qui no ho sabés qui és ell, i com l'ha volgut Crist enmig dels homes. Sinó que ho és per raons més intrínseques, que de fet són les que ens mantenen avui ocupats i que interessen el nostre esperit: són raons del Nostre ministeri les que ens mouen a venir-vos a trobar. Cal que diguem la gran paraula que, d'altra banda, vosaltres ja sabeu? Nosaltres us necessitem. Perquè, com ja sabeu, el nostre ministeri és el de predicar i de fer accessible i comprensible, i fins capaç de commoure, el món de l'esperit, de l'invisible, de l'inefable, de Déu. I en aquesta tasca, que converteix el món invisible en fórmules accessibles, intel·ligibles, vosaltres sou uns mestres. És la vostra feina, la vostra missió; i el vostre art consisteix a copsar del cel de l'esperit els seus tresors i revestir-los amb la paraula, amb colors, amb formes, amb accessibilitat. I no només una accessibilitat com la del mestre de lògica, o de matemàtica, que, en efecte, fa comprensibles els tresors del món inaccessible a les facultats cognoscitives dels sentits i a la nostra percepció immediata de les coses. Vosaltres també gaudiu d'aquesta prerrogativa, en el mateix moment que feu accessible i comprensible el món de l'esperit: la de conservar fonamentalment el fet de ser inefable, el sentit de la seva transcendència, la seva aura de misteri, aquesta necessitat de trobar-lo en la facilitat i en l'esforç al mateix temps.

Això —els que hi entenen ho anomenen *Einfühlung*, la sensibilitat, és a dir la capacitat de copsar per la via del sentiment allò que pel camí del pensament no s'arribaria ni a entendre ni a expressar—, vosaltres feu això! Doncs bé, en aquesta matèria, en aquesta vostra capacitat de traduir en el cercle d'aquelles coses que coneixem —*et quidem* d'aquelles fàcils i joioses, és a dir les sensibles, aquelles que es copsen només amb la visió intuïtiva— ho repetim, en aquesta matèria vosaltres sou uns mestres. I si a Nosaltres ens manqués el vostre auxili, el ministeri esdevindria balucejant i incert i tindria necessitat de fer un esforç, d'esdevenir ell mateix artístic, encara més: d'esdevenir profètic. Per respondre a la força de l'expressió lírica de la bellesa intuïtiva, caldria fer coincidir el sacerdoci amb l'art.

Ara bé, si les coses són així, el discurs s'hauria de fer greu i solemne. El lloc, i potser també el moment, s'hi prestarien; però no tant el temps que Ens és concedit, ni tampoc el programa que hem previst per a aquest primer encontre amistós. Qui sap si no trobarem un altre moment per poder dir més

coses. Però el tema és aquest: convé restablir l'amistat entre l'Església i els artistes. De fet, no és pas que l'amistat hagi estat mai trencada; ho demostra aquesta manifestació, que ja és una prova de l'actualització d'una tal amistat. I a més hi ha tantes altres manifestacions que es podrien adduir com a prova d'una continuïtat, d'una fidelitat en les relacions, que donen testimoniatge que l'amistat entre l'Església i els artistes no s'ha trencat mai. També perquè, com dèiem, l'Església en té necessitat i encara podríem afegir més coses, llegint en els vostres cors. Vosaltres mateixos l'aneu cercant aquest món de l'inefable i trobeu que la seva pàtria, el seu domicili, el seu millor proveïment és encara la Religió.

Per tant, sempre hem estat amics. Però, com passa entre els parents, com passa entre els amics, la relació s'ha deteriorat una mica. No hem pas trencat, però hem enterbolit la nostra amistat. Ens permeteu una paraula sincera? Vosaltres ens heu abandonat una mica, heu marxat lluny, a beure en d'altres fonts, a la recerca —legítima, sens dubte— d'expressar altres coses; però no les nostres.

Tindríem altres observacions a fer, però aquest matí no us volem molestar ni ser descortesos. Vosaltres sabeu que portem una certa ferida en el cor, quan us veiem interessats en certes expressions artístiques que ens ofenen a nosaltres, tutors de la humanitat sencera, de la definició completa de l'home, de la seva santedat, de la seva estabilitat. Vosaltres separeu una Part de la vida, i llavors... Però encara hi ha més. Alguna vegada oblideu el cànon fonamental de la vostra consagració a l'expressió; no se sap què voleu dir, sovint no ho sabeu ni vosaltres mateixos: se'n segueix un llenguatge de Babel, de confusió. I aleshores, on és l'art? L'art hauria de ser intuïció, hauria de ser facilitat, hauria de ser felicitat. Vosaltres no sempre ens la doneu, aquesta facilitat, aquesta felicitat, i llavors quedem sorpresos, atemorits i allunyats.

Però per ser sincer i agosarat —com veieu ens limitem a breus indicacions—, reconeixem que també Nosaltres us hem atribolat una mica. Us hem atribolat perquè us hem imposat com a primera regla la imitació, a vosaltres que sou creadors, sempre desperts i amb l'esperit que brolla en mil idees i en mil novetats. Nosaltres —se us deia— tenim aquest estil, convé adequar-s'hi; nosaltres tenim aquesta tradició, cal ser-hi fidels; nosaltres tenim aquests mestres, convé seguir-los; nosaltres tenim aquests cànons, no hi ha cap altra sortida. Tal vegada us hem posat al damunt una capa de plom, podríem dir; perdoneu-nos! I després, també nosaltres us hem abandonat. No us hem explicat les nostres coses, no us hem introduït en la cel·la secreta, on els misteris de Déu fan saltar de joia, d'esperança, d'alegria, d'ebrietat, el cor de l'home. No us hem tingut com alumnes, amics, companys de conversa; per això vosaltres no ens heu conegut.

I aleshores el vostre llenguatge ha estat dòcil per al nostre món, sí, però com si estigués lligat, feble, incapaç de trobar la seva veu lliure. I nosaltres hem sentit, llavors, la insatisfacció d'aquesta expressió artística. I —aquest matí, ja ho veig, farem el *Confiteor* [la confessió de les culpes] tot sencer— us hem tractat pitjor, hem recorregut als sucedanis, a l'*oleografia*, a l'obra d'art de poc valor i de *quatre quartos*; i això perquè, per a disculpa nostra, no disposàvem de mitjans per fer coses grans, coses belles, coses noves, coses dignes de ser admirades; i també nosaltres hem anat per viaranys equivocats, on l'art i la bellesa i el culte a Déu —cosa encara pitjor per a nosaltres— han estat ben mal servits.

Fem les paus, avui i aquí? Volem tornar a ser amics? El Papa torna a ser l'amic dels artistes? Voleu alguns suggeriments, alguns mitjans pràctics? Però aquests ara no entren en el càlcul. Que ens quedin ara els sentiments. Hem de tornar a ser aliats. A Nosaltres ens toca demanar-vos totes les possibilitats que el Senyor us ha donat i, per tant, en l'àmbit de la funcionalitat i de la finalitat, que agermanen l'art amb el culte a Déu, hem de deixar que les vostres veus s'expressin amb el cant lliure i potent de què són capaces. I vosaltres cal que sigueu tan valents a l'hora d'interpretar el que heu d'expressar, que no us faci por de venir a buscar prop nostre el motiu, el tema, i alguna vegada més que el tema, aquell secret fluid que s'anomena la inspiració, que s'anomena la gràcia, que s'anomena el carisma de l'art. I, si Déu vol, us el donarem. Però dèiem que aquest moment no està fet per a llargs discursos, ni per fer proclamacions definitives.

Amb tot, per part nostra, nosaltres, Nos el Papa, nosaltres l'Església, ja hem signat un gran acte de la nova aliança amb l'artista. La Constitució de la Sagrada Litúrgia, que el Concili Ecumènic Vaticà Segon ha emès i promulgat en primer lloc, conté una pàgina —espero que vosaltres la coneixeu— que significa precisament el pacte de reconciliació i de renaixement de l'art religiós en el si de l'Església catòlica. Ho repeteixo, el Nostre pacte ja ha estat signat. Us toca a vosaltres rubricar-lo.

Per ara, doncs, Ens limitem a subratllar alguns punts molt senzills, però que no us desagradaran pas.

El primer és aquest: Ens felicitem per aquesta Missa de l'artista i en donem les gràcies a monsenyor Francia; a ell i a tots els qui l'han seguit i que n'han aprofitat la fórmula. Nosaltres hem vist néixer aquesta iniciativa, hem vist com l'acollia primer de tot el Nostre venerat Predecessor el papa Pius XII; fou ell qui li va començar a obrir els camins i a donar-li carta de ciutadania eclesiàstica, en la pregària de l'Església; i per això Ens alegrem de tot el que s'ha fet per aquest camí, que no és l'únic, però que és bo i està bé de seguir-lo: el beneïm i l'encoratgem. Voldríem que vosaltres portéssiu a fora,

als vostres col·legues, imitadors, seguidors, la Nostra Benedicció per aquest experiment de vida religiosa artística, que ha servit encara per fer veure com entre el sacerdot i l'artista hi ha una simpatia profunda i una capacitat meravellosa d'entesa.

La segona cosa, molt coneguda, Ens sembla, però que en aquest moment convé que sigui recordada, és la següent: si el moment artístic que es produeix en un acte religiós sagrat —com és una Missa— ha de ser ple, ha de ser veritable, ha de ser generós, ha d'omplir realment i ha de fer vibrar les ànimes que hi participen i les altres que li fan corona, també té necessitat de dues coses: d'una catequesi i d'un laboratori.

Ara no Ens entretindrem a considerar si l'art apareix espontàniament i improvisada, com un llamp que ve del cel, o si en canvi —i vosaltres ens ho dieu— té necessitat d'un entrenament intens, dur, ascètic, lent, gradual. Doncs bé, si volem donar, repetim, autenticitat i plenitud al moment artístic religiós, a la Missa, és imprescindible preparar-la, fer-ne catequesi; cal, en altres termes, acompanyar-la o unir-la a la instrucció religiosa. No és lícit inventar una religió, cal saber què ha passat entre Déu i l'home, de quina manera Déu ha sancionat certes relacions religioses que s'han de conèixer per no fer el ridícul o esdevenir balbucejants o aberrants. Cal ser instruïts. I Nosaltres pensem que en l'àmbit de la Missa de l'artista, aquells que es volen manifestar veritablement artistes, no tindran cap dificultat per assumir aquesta informació sistemàtica, pacient i alhora beneficiosa i nutritiva. I, després, cal el laboratori, és a dir la tècnica per fer les coses bé. I aquí us deixem la paraula a vosaltres, que direu què és el que convé per tal que l'expressió artística que s'ha de donar a aquests moments religiosos tingui tota la seva riquesa expressiva, en les modalitats i en els instruments, i si s'escau també en la novetat.

I per acabar afegirem que no n'hi ha prou amb la catequesi i el laboratori. Cal la indispensable característica del moment religiós, és a dir la sinceritat. No es tracta solament d'art, sinó d'espiritualitat. Cal entrar en la cel·la interior de si mateix i donar al moment religiós, viscut artísticament, allò que s'hi expressa: una personalitat, una veu sorgida del més pregon de l'ànima, una forma que es distingeix de qualsevol mena de disfressa escènica o de representació purament externa; és el Jo que es troba en la seva síntesi més plena i més difícil, si voleu, però també la més joiosa. Convé que aquí la religió sigui veritablement espiritual; llavors us passarà allò que la festa d'avui, l'Ascensió, Ens fa pensar. Quan s'entra en si mateix per trobar totes aquestes energies i escalar cap al cel, cap aquell cel on Crist s'ha refugiat, nosaltres ens sentim, en un primer moment, infinitament, immensament allunyats.

La transcendència que fa tanta por a l'home modern és realment una cosa que el sobrepassa infinitament, i qui no experimenta aquesta distància no

sap què és sentir la religió veritable. Qui no s'adona d'aquesta superioritat de Déu, d'aquesta seva inefabilitat, d'aquest seu misteri, no pot sentir l'autenticitat del fet religiós. Però qui el sent, experimenta, gairebé immediatament, que aquell Déu llunyà ja és allí: «No el buscaríeu si ja no l'haguéssiu trobat.» Són paraules de Pascal, és cert; és el que es verifica contínuament en la veritable vida espiritual del cristià. Si cerquem el Crist on realment es troba, al cel, el veiem reflectit, el trobem palpitant en la nostra ànima: el Déu transcendent ha esdevingut, en certa manera, immanent, ha esdevingut amic interior, el mestre espiritual. I la comunió amb Ell, que semblava impossible, com si hagués de salvar abismes infinits, es consuma; el Senyor ve en comunió amb nosaltres de les maneres que vosaltres sabeu, que són les de la paraula, que són les de la gràcia, que són les del sagrament, que són les dels tresors que l'església dispensa a les ànimes fidels. I que, per ara, basti amb això.

Estimats artistes, us direm ara una sola paraula: a reveure!

L'ARTISTA MODERN, PROFETA I POETA DE L'HOME D'AVUI
(EN LA INAUGURACIÓ DE LA COL·LECCIÓ
D'ART RELIGIÓS MODERN)¹¹⁹

Senyors,

Ja ho veieu, aquesta obertura d'una nova col·lecció d'art religiós modern al Vaticà, assumeix immediatament l'aspecte d'una cerimònia sagrada: pregant, cantant, travessem el llindar d'aquest últim recinte dels Museus vaticans que acaba de ser enllestit per acollir obres d'art que el geni expressiu del nostre temps ha produït no certament pensant en la seva col·locació present, ni tan sols amb la intenció, almenys en la major part d'elles, de destinar-les precisament al culte religiós oficial.

Fixeu-vos-hi: els nostres passos parteixen d'aquesta Capella Sixtina, lloc com no n'hi ha d'altre, on l'art religiós ha deixat una mostra de la seva potència i ha desplegat en les seves imatges aquell concert de grandesa ideal i de bellesa estètica que encara forma i formarà, mentre els segles en respectin la matèria tanmateix caduca, un dels encisos més suggestius i estimulants de la civilització humana. Parteixen de la Capella Sixtina, no solament per la ubicació de la nova galeria, localment contigua a la Capella Sixtina mateixa, sinó perquè la idea d'honorar art i artistes d'aquesta nostra època, que han dedicat al tema religiós una obra lliure i digna, sorgí precisament, com sabeu tots, precisament en aquest exaltador cenacle, durant una memorable cerimònia, sota la insistent i interrogativa qüestió: ¿L'art religiós és fruit d'una altra i ara ja superada època de l'esperit humà, o bé és o pot ser-ho encara d'aquesta nostra època moderna, en la qual l'arrel religiosa sembla haver perdut tant de la seva màgica virtut inspiradora? Formulant aquesta pregunta escollíem, des d'aquell primer moment, generador, el criteri directiu que després ha presidit la composició de la col·lecció que ara estem a punt d'inaugurar. Ara ens proposem d'ocupar-nos de les expressions artístiques,

119. Al·locució del papa Pau VI en la inauguració de la nova Galeria d'art religiós contemporani al Vaticà, el 23 de juny (*L'Osservatore Romano* [24 de juny de 1973]).

de les quals es trasllueix tàcitament o s'afirma obertament una referència, una intenció, un tema religiós, lliurement concebut per l'artista, i deixem de banda volgutament les obres que, tot i que reben el nom i la inspiració de l'art, però que s'anomenen decididament sagrades com a destinades i qualificades per al culte sagrat.

I bé, aleshores ens preguntàvem col·lectivament nosaltres mateixos: ¿Existeix avui, precisament en el marc de la nostra experiència viscuda, un art religiós actual, modern, fill del nostre temps i germà de l'art profà, que encara captiva i encisa l'ull, i àdhuc l'esperit de l'home del nostre segle? Hi havia, ben cert, una resposta immediata tranquil·litzadora i positiva, però no faltada de dubte i mortificació, ja que aquesta resposta s'havia de restringir a algun cas i algun nom, ben digne del sufragi de l'estima comuna, com si es tractés de casos i de noms isolats, i sota certs aspectes, velats per alguna timidesa, esquiva d'enfrontar-se amb les superbes tradicions del passat, o bé amb les afirmacions més qualificades de l'art contemporani. Sí, dèiem aleshores, encara avui tenim artistes capaços de mesurar-se amb les pretensions dels temes religiosos, i tenim obres d'art religiós, si bé no pròpiament sagrat, que amb tot el dret fan parlar d'elles; però artistes i obres d'aquesta mena on són? Quants i quantes són? I l'Església, sempre àrbitre legítim de judicar tot allò que es refereix a la seva religió, què en pensa? Què en diu? Aleshores dos fenòmens resplendiren en el nostre esperit, no sense provocar-hi un cert malestar.

Primer: l'Església ha estat mestra d'art, i el cultivava en el passat i conserva el del passat; la seva gran tradició després s'ha alentit i gairebé estroncat. On hi ha, per exemple, en aquest domicili de les seves glòries artístiques dels segles passats, un lloc per a nosaltres, els moderns? ¿És que l'Església té només museus, guardians gelosos dels treballs dels antics artistes, únicament, per tant, superbs i magnífics cementiris per oferir a la nostra admiració i a la mostra imitació? L'Església s'ha aturat en la història ara ja apagada dels temps passats?

I segon: si una ciutadania en els nobles recintes de l'Església oficial també per als fills de l'art del nostre segle podia ser discutida, no fóra negativa la resposta? ¿Nosaltres, diuen aquests fills, gairebé sempre estranys a aquestes estances privilegiades, hem fet molt de camí, apartant-nos dels senders que sembla que siguin els únics que condueixen a aquestes portes: els senders de la perfecció clàssica, els camins on la bellesa estètica, on la dignitat intuïtiva de la forma, on el pensament clar, tant se val que sigui dramàtic com romàntic, es pronuncia; els camins adreçats a la comprensió immediata de l'altre, ja no són, almenys en cert sentit, els nostres camins; nosaltres ja no entrarem mai més en aquest regne de la Bellesa, que només de veure-la ja conquista, de la Veritat, que té la seva benaurada atenció només de l'ull expert de la fe, de

la Bonesa, que només poden sostenir raons transcendents i universals? La filosofia de l'art, per a nosaltres, pensàvem, ja no té en el seu guiatge cap llum valida. Doncs, què?

Aleshores els guardians d'aquest jardí terrestre de l'art religiós ens vam preguntar quins títols vostres, quins valors vostres podrien encara ara justificar l'admissió dins d'aquests llindars. Aquí tenim la resposta que ofereix aquesta nova col·lecció, la qual, obrint les portes a les obres modernes d'art religiós, es proposa de posar en evidència alguns cànons de la concepció de l'Església de cara a l'art religiós mateix. Fóra llarg de parlar-ne. Hi fem al·lusió només, ni que sigui per justificar-nos davant d'aquesta novetat. Primer de tot, no és veritat que només alguns criteris determinats de l'art dels temps passats tinguin aquí entrada lliure i exclusiva; segon, no és veritat, ens sembla, que els criteris directors de l'art contemporani siguin marcats solament per la marca de la follia, de la passionalitat, de l'abstracció purament cerebral i arbitrària; sí, l'artista modern és subjectiu, cerca més en si mateix que fora de si els motius de la seva obra, però precisament per això és sovint eminentment humà, és altament apreciable. Molts artistes han substituït l'estètica per la psicologia; això és certament una evolució, sovint perillosa i desconcertant, però més sovint es fa adequada per penetrar en el santuari de l'esperit i ser més apreciada per nosaltres, alumnes i mestres de l'Esperit. En tot cas, aquest art que neix més de dins que de fora, és document que no solament ens interessa, sinó que ens obliga a conèixer-lo; volem dir, a llegir-hi dins l'ànima de l'artista, o més encara, l'ànima contemporània, de la qual ell, conscient o no, es fa intèrpret i mirall sensible. Diguem encara més: també en aquesta ànima, la de l'home espontàniament religiós (perquè tots som religiosos, metafísicament, en alguna mesura), s'hi desplega a vegades alguna veu extremament original, algunes vegades amb candor virginal, altres vegades amb extraordinari vigor. Diguem-ho obertament: existeix encara, existeix també en aquest nostre àrid món secularitzat, i potser fins debilitat per profanacions obscenes i blasfemes, una capacitat prodigiosa (vet aquí la meravella que estem cercant!) d'expressar, a més d'autèntiques coses humanes, les religioses, divines, cristianes.

El qui reflexioni sobre aquestes nostres raons, potser més pastorals que no pas filosòfiques o estètiques, voldrà acollir, així ho esperem, amb reverència i amb simpatia la iniciativa que avui inaugurem, humils i gelosos que això s'esdevingui en aquesta nostra casa on l'art, el franc art, ha tingut i conserva els seus documents més insignes, però on certament no desdenya, en virtut del parentiu religiós, de tenir al costat com un nou germà, l'art contemporani.

I bé, la galeria que avui oferim a la mirada curiosa o crítica del públic, té ara una pretensió dominant, la de ser documental. Documental, més encara

que de l'art, de l'artista modern, el qual és profeta i poeta, a la seva manera, de l'home d'avui, de la seva mentalitat, de la societat moderna; i si la present documentació artística nostra ens testifica que els valors religiosos hi són expressats lliurement i encertadament, això ens fa feliços i plens d'esperança. Potser no tots els visitants compartiran igualment la nostra felicitat, però tots l'esperança, sí. Perquè neix espontani i justificat el desig que d'aquesta primer exhibició d'art religiós modern, posada al costat, si no en confrontació, amb l'exuberància circumstant de les obres mestres vaticanes, en brolli una nova tradició artística, i prengui valor en el cor dels artistes la convicció que l'Església catòlica sempre els valora, els fomenta i els protegeix; i que honorant les obres exposades aquí, espera en l'amplíssim horitzó del món d'avui la florida d'una primavera nova de l'art religiós postconciliar.

Sentim el deure de regraciar tots aquells qui han a favorit aquesta iniciativa; i primer de tot els artistes, especialment aquells que generosament han ofert obres seves a la naixent col·lecció i els qui han facilitat la recol·lecció. I després regraciem aquells qui, posseint quadres o objectes d'art exposats aquí n'han fet munífica donació, com també tots els qui han contribuït amb ofrenes, amb ajudes i prestacions de diversa mena a l'èxit de l'empresa. Basti dir que arriba a acompliment, sense que n'hagi resultat gravat el ja difícil balanç de la Santa Seu, ni menys encara el pressupost destinat a bones obres. En particular, el nostre agraïment s'adreça als promotors de l'empresa mateixa, com als treballadors auxiliars: sacrificis personals, viatges, recerques, estudis, experiments, preparatius, fatigues i treball sense estalvi es mereixen el nostre aplaudiment i el nostre agraïment. Confiam que és igual per part vostra.

Saludem finalment amb esperit agraït i respectuós les personalitats que han acollit la invitació a participar en aquesta obertura de la Col·lecció; la seva presència, al mateix temps que compensa les laborioses cures dels promotors, constitueix una aprovació preciosa a l'hora acomplerta. Gràcies de tot cor també de part nostra personal.

I en la confiança que el Senyor ho vulgui acollir tot com un homenatge prestat a ell, passem plegats a la visita inaugural de la Col·lecció d'art religiós modern, que s'obre davant nostre.

A L'EMM. SR. CARDENAL ANTONIO SAMORÉ,
PREFECTE DE LA BIBLIOTECA VATICANA I A TOTS ELS OFICIALS
QUE HI TREBALLEN, AMB MOTIU DELS 500 ANYS
DE LA CREACIÓ DE L'ESMENTADA BIBLIOTECA¹²⁰

Senyor Cardenal Bibliotecari,
Senyor Prefecte,
Benvolguts Oficials de la Biblioteca Apostòlica Vaticana!

Tenim motius per considerar obligada, més que oportuna, la visita que avui fem en aquest lloc que acull la Biblioteca Apostòlica Vaticana, quan es compleixen exactament cinc segles des de la seva fundació. El juny de 1475 assenyalava, en efecte, el període definitiu en el qual es va concretar, gràcies a una decisió coratjosa i de gran abast del papa Sixte IV, una idea que ja havia acarolat un seu llunyà predecessor: el Papa humanista Nicolau V. Llegint les cròniques i els documents, trobem precisament en aquell mes tot un seguit de dates que constitueixen les etapes fonamentals del projecte que es féu realitat. Es tracta de la famosa Butlla *Ad decorem militantis Ecclesiae*, del 15 de juny;¹²¹ i tot seguit, el 18 de juny, l'inici de l'activitat del seu primer *gubernator et custos*, que fou —un altre nom il·lustre— Bartolomeo Plàtina, fill de Màntova; i encara, el 30 de juny, el registre de les entrades i de les despeses de la nova Biblioteca.¹²²

Però més enllà dels moments històrics que acabem d'esmentar, convé subratllar el caràcter i la finalitat d'aquesta institució que aleshores acabava de néixer. Certament, no havia pas sorgit del no-res la Palatina (aquest és el nom habitual que rebia): recollia en ambients artístics els manuscrits, els

120. Del dia 20 de juny de 1975. Cf. AAS LXVII (1975) 447-450.

121. Cf. text i modificacions de la Butlla de fundació: J. RUYSSCHAERT, *Sixte IV, Fondateur de la Bibliothèque Vaticane*, dins *Archivium Historiae Pontificiae*, vol. VII, Roma, 1969, p. 523-524.

122. J. RUYSSCHAERT, *La fondation de la Bibliothèque Vaticane en 1475 et les témoignages contemporains*, en *Studi offerti a Roberto Ridolfi*, Florència, 1973.

còdexs, els fons, allò que havien recollit Sixte IV i els seus predecessors; estava dotada, per tant, d'un patrimoni de llibres abundant, preciós i inestimable, per posar-lo a disposició dels estudiosos en les diverses fases de la consulta, de la lectura, de la confrontació i de la síntesi final. La Butlla esmentada abans és molt clara al respecte: diu, sí, «*ad decorem... Ecclesiae, ad fidei augmentum*», però també afegeix: «*Ad eruditorum quoque ac litterarum studiis insistentium virorum commodum et honorem.*»¹²³

Aquesta destinació característica «a l'ús públic» defineix ben de prop i qualifica netament la raó de ser de la Biblioteca en la història de la cultura, que és com dir en l'*iter* de la recerca d'alt nivell científic. Una obertura, per tant, no solament material dels locals i dels textos, sinó per damunt de tot una obertura cultural segons l'accepció moderna i més plena d'aquesta expressió.

Nos, però, no hem pas vingut per fer una ràpida evocació històrica, en termes triomfalistes, i tampoc per dur a terme una commemoració acadèmica de tipus apologetic. En aquest lloc beneït per Déu es va encendre, ara fa cinc segles, una llum molt viva! Una llum que s'afegia, evidentment, als llampecs i als esclats, esplèndids ja llavors, de l'Humanisme europeu i del gran moviment renaixentista; però era una llum amb una tonalitat i una intensitat impossibles de confondre: llum de ciència i de fe, llum elevada com a estandard emblemàtic de la civilització cristiana per oferir-li una irradiació més àmplia, una projecció especular cap al futur, tal com s'ha esdevingut després puntualment. Si avui, doncs, ens trobem aquí, no hi som pas per recordar un fet exhaurit ni per fer, potser, l'elogi d'una aventura esgotada.

La nostra Biblioteca encara és viva, per demostrar així la validesa de la intuïció original i també per lloançar tant dels generosos pontífexs que, després d'haver-la instituïda, la van seguir amb atenció constant i amb interès particular, com de tots aquells que, al llarg dels segles, l'han dirigida amb saviesa i l'han feta créixer. I nosaltres esguardem amb gran sol·licitud aquesta institució vital de l'Església, aquest centre cultural reconegut merescudament arreu del món, i confirmem la seva validesa permanent mentre encoratgem els esforços que s'hi duen a terme per adequar-la a les exigències serioses i àmplies de la ciència bibliogràfica, tot oferint-la als qui busquen la veritat com a instrument útil que permet el profit i sovint fins i tot la possibilitat mateixa dels seus doctes esforços. I ens plau, encara, subratllar —com una confirmació de l'actualitat d'aquesta funció— el dinamisme que avui caracteritza aquesta empresa: la Biblioteca Vaticana és oberta avui als estudiosos de qualsevol procedència, superant els límits mateixos de la confessió catòli-

123. *Ibidem*, p. 414-415.

ca i admetent persones de diverses orientacions religioses; però, per damunt de tot, la Biblioteca tendeix tant a valorar el seu patrimoni específic i sovint únic i inèdit, com a mantenir-se al dia en la immensa quantitat de publicacions i de llibres.

I, finalment, com podríem oblidar allò que s'expressa en cada Biblioteca i, *a fortiori*, en aquesta Biblioteca que s'anomena Apostòlica? Ens referíem a la cultura; però què és la cultura? I si sabem què és, quin tipus de cultura? Arribats en aquest punt, caldria encetar un altre discurs, que potser no s'acabaria. Ens limitarem, però, a un sol pensament: cultura vol dir maduració humana, vol dir creixement des de l'interior, és una adquisició exquisidament espiritual; cultura significa elevació de les facultats més nobles que Déu creador ha donat a l'home, per fer-lo home, per fer-lo més home, per fer-lo semblant a Ell! Cultura i ment, doncs; cultura i ànima; cultura i Déu. També amb aquesta *seva* institució, l'Església ens torna a proposar aquests binomis essencials i vitals, que toquen a l'home en la seva dimensió més autèntica, i l'inclinen, quasi per una inversió de la llei de la gravetat, cap amunt i l'empenyen, decididament i sense parar, cap a l'autosuperació, segons l'admirable trajectòria agustiniana del *quaerere super se*.¹²⁴

L'Església, amb el funcionament d'aquesta *seva* institució, també es compromet avui —com ara fa cinc segles— a servir tots els homes, tot inscrivint aquest seu ministeri en el marc més ampli d'aquell servei que li és tan essencial fins al punt de convertir-la en Església: Església com a comunitat que evangelitza i que salva. En aquest sentit voldríem assenyalar, amb accent més viu, un altre nexa o binomi: cultura i Evangeli.

En fer-vos presents, benivolguts directius i investigadors de la Biblioteca Vaticana, aquestes breus consideracions, estem convençuts que els objectius que tot just hem indicat també us atreuen a vosaltres, ni que sigui en la humilitat amagada i en la dedicació, sovint a l'ombra, al vostre treball quotidià. Mentre oferiu als altres els vostres serveis preuats, Nos us exhortem a servir l'Església del Crist Senyor, en el Nom del qual us beneïm a tots paternalment.

124. Cf. SANT AGUSTÍ, *Confessions*, X, 6, 9; PL 32, 783.

AL·LOCUCIÓ ALS ARTISTES REUNITS A LA BASÍLICA VATICANA
AMB MOTIU DEL CINQUÈ CENTENARI
DEL NAIXEMENT DE MIQUEL ÀNGEL BUONARROTI¹²⁵

Fills estimats, amics Artistes i Amants de l'art!

Per tercera vegada, durant el nostre Pontificat, heu estat convocats, i en guany per un esdeveniment que considerem especialment ric de significat. La primera trobada a la Capella Sixtina volia expressar la voluntat d'un diàleg, o millor la represa d'una conversa pel camí de l'amistat i d'una renovada comunió de sentiments i de pensaments. En la segona trobada els protagonistes principals vàreu ser vosaltres, els Artistes, amb obres de pintura i d'escultura destinades a la Col·lecció d'Art Religios Contemporani dels Museus Vaticans; fou un testimoni d'adhesió sincera als nostres desigs i a les nostres esperances. Avui ens tornem a trobar junts en l'atmosfera greu i solemne d'una celebració litúrgica que té com a objectiu commemorar dignament el cinquè centenari del naixement de Miquel Àngel.

El ritu sagrat es desenvolupa sota les voltes gegantines i majestuoses de la Cúpula de Miquel Àngel. No hi havia un altre lloc més apte, ens sembla, per copsar el valor i el significat d'aquesta celebració. Tot parla de Miquel Àngel aquí, on la mola mateixa de l'edifici poderós i elegant, majestuós i religiós, ja posa els nostres esperits en contacte exaltant, en relació humil, en veneració agraïda amb l'incomparable artista. Aquí l'ànima percep més que mai l'estímul a pujar vers les altures, per alguna cosa que transcendeix l'home mateix i la seva història, en col·loqui íntim i beatificant amb Déu, empesa pel mateix desig de Miquel Àngel, que anhelava de poder sortir «*dall'orribil procella in dolce calma*».

Per tant, en aquesta avinentesa, ens apropem a aquesta figura gegant del geni humà amb gran respecte; amb el respecte degut a un representant tan excels del món de l'art, en allò que l'art té de més elevat en la seva potència expressiva, en la seva capacitat de transmetre realitats invisibles, en la gran-

125. Del dia 29 de febrer de 1976. Cf. AAS LXVIII (1976) 212-216.

desa superior de la seva missió; un art que en tants altres missatges de la seva vocació permet endevinar la bellesa amagada que es troba en les proporcions de les coses i de les seves mesures innates, i sobretot en les formes de l'Home, creat a imatge de Déu.¹²⁶ «La funció de l'art —deia el nostre predecessor Pius XII, de venerada memòria— consisteix a trencar el recinte estret i angoixós del finit, en el qual es troba submergit l'home mentre viu ací baix, i obrir com una finestra al seu esperit assedegat d'infinitud.»¹²⁷

Aquí trobem la nota inconfusible del geni artístic de Miquel Àngel, així com l'actualitat del seu missatge. Mestre per a totes les generacions d'un art que, conquerit pels valors humanístics fins complaure's en les formes d'expressió paganes, va a pouar en canvi la seva més alta i genuïna inspiració en els valors religiosos, Miquel Àngel el va fer servir no només per alliberar la imatge de la matèria, la figura de la pedra, la ideal del dibuix, sinó que es va esforçar, mitjançant admirables formes sensibles, per revelar-nos els aspectes més veritables de la dignitat de l'home, de la sacralitat de la vida, de la bellesa misteriosa i fins terrible de la concepció cristiana.

Cadascú s'atura de gust a considerar l'artista tot absorbt en les seves creacions, viu a l'interior del cercle de les formes humanes dels seus personatges, imitant els antics en l'esforç titànic per engegantir idealment l'estatura humana, i en el rapte extàtic per igualar la perfecció hel·lènica. Però allò que ens plau de subratllar d'una manera especial en aquest moment és la coherència i la força grandiosa en la realització de tantes obres, en les quals el tema fonamental, Déu i l'home, estan contínuament de cara. Tot meditant i contemplant el misteri del Déu viu, creador, redemptor, jutge, Miquel Àngel va definir el destí de l'existència humana entorn de la figura adorable del Crist.

Arribats en aquest punt, el nostre pensament veu com sorgeixen davant seu les figures admirables de les més cèlebres escultures de Miquel Àngel, començant per aquella tan increïble feta per un jove que encara no tenia vint-i-cinc anys, la de la Mare de Déu que ara vetlla, dolorosa i plena de pietat, al llindar d'aquesta Basílica. «Amb aquesta *Pietat* —comenta Papi-ni—,¹²⁸ no és només el geni juvenil de Miquel Àngel que s'afirma als ulls de tots amb esplendor triomfant no solament, sinó que alhora neix l'escultura cristiana moderna, síntesi miraculosa de la perfecció hel·lènica i de l'espiritualitat medieval.» I després les altres estàtues famoses, que defineixen aquest màxim escultor, des del jove atleta que és el David de Florència, als Moisès gegant irriat de *St. Pietro in Vincoli*, a la *Pietà* sanglotant del *Rondani-*

126. Cf. Gn 1,27.

127. Discurs del 8 d'abril 1952.

128. Fragment extret de la p. 435 de *Michelangelo*.

ni, etcètera. I la mirada s'atura davant la revelació, no pas nova però aquí insuperable del Miquel Àngel pintor, a la Sixtina, en aquell sagrari de l'art que, amb el seu compendi corprendor de la història humana recapitulada en Crist, expressa de la manera més sublim la grandesa religiosa de l'art de Miquel Àngel. Ens plau imaginar l'artista movent-se pels espais arquitectònics solemnes, que el van veure durant tants anys, en diferents períodes de la seva vida i en moments successius de la seva activitat artística, sobre les bastides de treball, acompanyat pel seu bast poema pictòric, en el qual col·laboraren, com per al poema del Dant, el cel i la terra. Qui es fixa en les seqüències pictòriques es pregunta per la relació que pugui tenir amb nosaltres aquell conjunt de figures vigoroses: nosaltres venim uns quants segles després, i tant la societat com el món cristià tenen problemes ben diferents d'aleshores. Amb tot, la Sixtina ens ofereix com el resum d'una lluita i d'una conquesta, quasi com un món *in fieri* —que s'està formant—, on els fills de la llum, pel caràcter sacramental que els és propi, lluiten coratjosament, sense cansar-se, pel triomf de la veritat.

Aquí més que mai, les formes estan en funció directa de les idees religioses. Ens podem aturar admirats davant la multitud de la Sixtina, evocada pel geni de Miquel Àngel; però no es pot ignorar l'escolta de la paraula, fàcilment identificable en el capteniment dels cossos i en l'expressió del rostre: hi ha els àngels, els profetes, els apòstols, els pontífexs, els màrtirs, els confessors de la fe, el món de les sibil·les. Domina la presència sobirana de Déu, d'un Déu just i misericordiós, que ofereix a la humanitat caiguda els socors de la redempció per a una vida nova. Allò que dona unitat a l'immens escenari és la Bíblia, que emergeix en els seus valors sagrats a través de les imatges que, amb el seu llenguatge figuratiu, contribueixen amb un afegit de poesia i de profecia a l'exegesi del text sagrat.

Miquel Àngel és l'artífex, és el demiürg d'aquesta gran predicació religiosa que se'ns presenta prodigiosa, no menys que als homes del seu temps, per la seva impostació iconogràfica tan agosarada i per la seva força expressiva. No hi ha paraula humana capaç de suscitar tanta emoció, capaç de fer reflexionar i de fer meditar tant com la representació d'aquelles veritat que ha donat el Buonarroti. La Capella Sixtina, amb el seu Judici Universal, esdevé així gairebé com un llibre obert als savis i als incults, als fidels i als no creients, i alhora un reclam eficaç adreçat al poble de Déu per tal que continuï vivint les certeses de l'Evangelí, per tal que no caigui «com criatures que fluctuen i se'ls enduu el vent de qualsevol doctrina [...] per l'astúcia dels homes».¹²⁹ La nostra celebració litúrgica vol ser un testimoniatge obligat de

129. Ef 4,14-15.

gratitud que, després de Déu, s'adreça a Miquel Àngel per l'ajuda que ell mateix ha donat a la nostra pregària, encoratjant-nos amb la seva visió artística a elevar-nos vers el que és diví, com s'eleva cap el cel la majestuosa Cúpula ideada pel seu geni, sota la qual, juntament amb tantes ànimes, cantem el *Credo* i els himnes de la nostra fe.

I ara, amics Artistes i Amants de l'art aquí presents, en un moment tan solemne i suggeridor, el nostre pensament es gira d'una manera particular cap a vosaltres. L'exemple que ens ve de Miquel Àngel és una lliçó que també ha de tenir continuïtat en els nostres dies, tant per la dignitat de la vostra missió com per la joia d'una nova primavera de l'art cristià, que —sota l'impuls del Concili Vaticà II— s'anuncia rica de promeses en el si de l'Església. I aquest reclam ens sembla tant més urgent i oportú en la mesura que uns falsos principis, inspirats en una concepció de la vida sense esperança superior, amenacen amb fer decaure l'art dels seus funcions sublimes. Si l'art, segons la cisellada definició del Dant, és «*a Dio quasi nipote*», ens ha d'apropar a Déu, ens l'ha de fer conèixer i estimar-lo en un esforç constant de purificació i de donació.

Qui conegui la biografia de Miquel Àngel sap prou bé que al captard de la seva llarga vida (morí el 1564, als 89 anys), l'esperit inquiet i profètic de l'Artista va tenir un pensament que el turmentava, el qual no va paralitzar la seva mà sempre armada amb el cisell, però sí que va capgirar el seu judici de valor ni més ni menys que sobre l'art, sobre el seu art, com si es tractés d'una fatiga inútil, d'un obstacle per a la seva salvació. Un darrer pensament trist i agitat d'aquest Gran home, però un pensament savi: es va adonar que l'art, per molt reial i sublim que sigui, no és —en el quadre de l'existència humana— una finalitat en si mateix; és i ha de ser una escala que puja; l'art compta en la mesura que està girat vers el vèrtex suprem de la nostre vida, cap a Déu. Recordeu les seves paraules greus, més expressives encara per la forma poètica (escrites potser el 1555)?

Né pinger, né scolpir fia più che queti
l'anima volta all'amor divino
c'aperse, a prender noi, 'n croce le braccia.¹³⁰

És a dir, l'art, sobretot l'art, com tota altra activitat humana, ha de tendir cap a un esforç de sublimació, com la música, com la poesia, com el treball, com el pensament, com la pregària, s'ha de girar enlaire. Per això Miquel Àngel us recorda fins a quin punt la fe ajuda l'artista, ja que aquest hi troba

130. PAPINI, *Michelangelo, op. cit.*, p. 999. Els braços de l'artista, que un temps pintaven i esculprien, ara no es mouen i l'ànima —moguda per l'amor de Déu— els estén a la creu.

l'estímul continu a superar-se, a expressar-se millor, a fondre les seves experiències en aquelles magnífiques síntesis, de les quals, ens els seus moments més alts, la història de l'art ens ha donat models incomparables. Només així, responent a la vostra missió altíssima, us sabreu posar al servei noble i conscient de l'home, que necessita contínuament de ser ajudat i instruït a pensar bé, a sentir bé i a viure amb bondat. Oferint-li la mà fraterna que l'elevi a estimar «tot allò que és veritat, respectable, just, net, amable, de bona reputació, virtuós i digne d'elogi»,¹³¹ haureu contribuït a l'obra de la pau, i el «Déu de la pau serà amb vosaltres».¹³²

Juntament amb aquest desig paternal, rebeu la nostra Benedicció Apostòlica.

131. Fil 4,8.

132. *Ibíd.*em.

ALS ARTISTES QUE HAN OBSEQUIAT EL PAPA
AMB PINTURES I ESCULTURES,
EN OCASIÓ DEL VUITANTÈ ANIVERSARI DEL PONTÍFEX¹³³

Abans d'aturar-nos a contemplar la Mostra artística que tenim al davant, hem de fixar la nostra atenció en els Artistes, que en són els autors i que mereixen la nostra salutació reverent, agraïda i cordial. A més aquesta avinentesa ens ofereix l'oportunitat de conèixer-los personalment, i la persona té sempre la primacia en l'escala dels nostres interessos.

A vosaltres, Artistes, autors de les obres que estan exposades aquí, s'adreça la nostra *benvinguda* agraïda i reverent, com correspon a persones que, per la seva qualificada professió, són objecte de la nostra simpatia i de la nostra estimació. Alguns de vosaltres ja ens són coneguts per encontres precedents o per la fama que envolta la seva obra; i per part nostra, estem contents i ens sentim honorats pel fet que se'ns ofereixi una ocasió feliç per assegurar-vos que l'antiga i tradicional simpatia humanista, de la qual han fruit els Artistes en aquesta casa de sant Pere, on habita l'Inefable,¹³⁴ no s'ha apagat, sinó, ben al contrari, s'ha reanimat amb un amor nostàlgic i amb una renovada amistat. També avui en tenim motiu; aquí vosaltres no sou pas forasters del tot, sinó que sou esperats, acollits i fins compresos (cosa no pas sempre fàcil!), i sempre amb l'esperança secreta, per part nostra, que una nova epifania d'imprevista bellesa tingui una seva aurora reveladora.

Per tant, Senyors, a vosaltres s'adreça el nostre homenatge, ple de reconeixement i d'admiració.

Tot seguit els nostres ulls, com és natural en una exposició d'obres d'art, es giren cap als vostres treballs, n'experimenten l'encant commoguts per un doble sentiment, de reconeixença i d'admiració. Tampoc no renunciarem a un altre sentiment, el de la crítica, instintiu també en nosaltres que no pretenem tenir cap competència consumada, i que deixem per més endavant, després de la visió i de la reflexió.

133. Del dia 8 d'octubre de 1977. Cf. AAS LXIX (1977) 675-678.

134. Cf. 1Pe 1,1-5.

Per tal de comprendre aquesta singular manifestació artística ens hem de remetre a la idea que li va donar origen; una idea que és mèrit d'un grup d'amics, molt fermes i apassionats pels problemes artisticoespirituals, i que —sense que nosaltres en sabéssim res— es van proposar d'honorar els vuitanta anys, que acabem de complir, convidant precisament vuitanta Artistes a participar, cadascun amb una obra pròpia, a formar un recull de treballs que tots tenen per objecte sant Pau, amb la intenció de complaure la nostra persona oferint-li —com a objectes venerables— una col·lecció d'imatges de l'Apòstol. D'ell portem el nom per obtenir-ne la protecció, com a indignes però fidels devots, sense renunciar en privat al nom de baptisme del precursor Joan Baptista, que sempre hem venerat molt, i sense cap pretensió de saber-ne seguir degudament els insuperables exemples. Per tant cal que estiguem contents d'aquesta apoteosi preciosa i original, que vosaltres Artistes, recolzant la proposta que us ha estat adreçada, heu fet a l'Apòstol, doctor dels gentils,¹³⁵ seguidor i imitador de l'apòstol Pere,¹³⁶ i després soci seu en el martiri i en el culte. Ens consta que la idea primitiva ha estat completada volent il·lustrar un tema central de la teologia paulina: Crist Crucificat i Resuscitat, amb obres d'altres artistes, alguns dels quals ja no viuen.

El nostre agraïment sincer i commogut s'adreça també als generosos donants d'aquestes obres.

I heus ací que ens trobem davant la figura de sant Pau, la qual —com s'esqueia— no ha inspirat només el vostre geni artístic sinó que ben segur l'ha turmentat. És veritat que Sant Pau mateix confessa la seva estètica humilitat, i potser fins i tot el canvi del seu nom hebreu Saül, que té ressonàncies majestuoses, amb el de Paulus, que reclama més aviat un concepte de petitesa; un canvi que sant Agustí considera atribuïble a un desig d'humilitat de sant Pau mateix: «*Non ob aliud hoc nomen elegit, nisi ut se ostenderet parvum, tamquam minimus apostolorum.*»¹³⁷ Potser la seva presència suggeria aquesta autodefinició, recordant les paraules de Pau relatives a la seva persona: «*Presentia autem corporis infirma et sermo contemptibilis.*»¹³⁸

Es nota que a l'entorn de Pau bullia una polèmica que tendia a desacreditar-lo, però que li oferia l'ocasió, sortosa per nosaltres, de fer una apologia personal que ens permet entreveure una grandesa incomparable. És una pàgina famosa de la segona carta als Corintis; hauria de ser llegida i fixada en una reconstrucció històrica precisa, de la qual els Fets dels Apòstols només

135. 1Tm 2,7.

136. Cf. Gal 1,18; 2,2; 2,8-9; 2,14; PRAT, *St. Paul*, p. 56 i ss.

137. *De Spiritu et littera*, VII, 12; PL 4, 207 («va escollir aquest nom no per altra cosa sinó per mostrar-se petit, com el més inferior dels apòstols»).

138. 2Cor 10,10. «Cara a cara sóc feble i les meves paraules no valen res.»

ens conserven alguns fragments; n'hi haurà prou ara que n'evocuem alguna frase per comprendre quina fóra l'estatura del *petit* Pau. La paraula esclata sota la seva ploma:

Us parlo sense seny: M'atreveixo a presentar-me amb més títols que els més agosarats. Ells són hebreus? També ho sóc jo. Israelites? També jo. Fills d'Abraham? També jo. Són servidors de Crist? Jo ho sóc més que ells —ho dic fora de mi—. He passat més treballs, més presons, he rebut molts més cops i ferides, sovint m'he trobat a les portes de la mort. Cinc vegades els jueus m'han bastonejat, una vegada m'han apedregat, tres he naufragat i he passat tota una nit i tot un dia en alta mar. Sovint he hagut de fer llargues caminades, he passat perills de rius i de lladres, insídies de la gent del meu llinatge i de la que no ho és; perills a la ciutat, en llocs despoblats, al mar, fins de part de falsos germans; cansat, rendit, sense dormir, passant gana i set, quedant-me sovint sense menjar, patint fred, sense roba per abrigar-me. I a més de tot això m'ha tingut cada dia en tensió la preocupació de totes les esglésies [...]. Però si m'he de gloriar, vull gloriar-me de les meves febleses. El Déu i Pare de Jesús, el Senyor, beneït sigui pels segles, sap que no menteixo. A Damasc, l'etnarca del rei Aretes havia apostat guardes a la ciutat per agafar-me, però em van despenjar per una finestra a dins d'un cove, muralla avall, i em vaig escapar de les seves mans. Em vaig obligar a gloriar-me. Ja ho sé que no està bé, però us he de parlar de les visions i revelacions que el Senyor m'ha concedit. Conec un cristià que va ser endut fins al tercer cel. Fa més de catorze anys, d'això. No em pregunteu si era amb el cos o només en esperit, perquè no ho sé; només Déu ho sap. Aquest home va ser endut al paradís. Allà va sentir unes paraules que cap llavi humà no és capaç de repetir [...]. Les revelacions que he rebut eren tan extraordinàries que Déu, perquè no m'enorgulleixi, ha permès que em clavessin com una espina en la carn [...]. Jo he demanat tres vegades al Senyor que me'n deslliuri, però ell m'ha respost: En tens prou amb la meva gràcia; el meu poder ressalta més, com més febles són les teves forces. Per això estic content de gloriar-me de les meves febleses; gràcies a elles, tinc dintre meu la força del Crist.¹³⁹

Aquesta evocació dramàtica i mística alhora que fa sant Pau de la seva biografia, ens fa pensar en el missatge doctrinal que ell va deixar a l'Església i als segles sobre Crist i que va concloure l'economia religiosa de l'Antic Testament, tot contribuint d'una manera extraordinària i decisiva a la formació del Nou Testament, és a dir de la relació, vigent en l'actualitat i que ha de durar fins a la fi del món present, entre Déu i la humanitat. Pau, si bé va ser afavorit amb una revelació personal,¹⁴⁰ s'insereix perfectament en el solc de l'Evangeli apostòlic, amb Pere i amb els altres apòstols i la primera comuni-

139. 2Cor 11,21-28.30-12,5.7-9.

140. Gal 1,12.

tat cristiana; però ell presenta, més que ningú, alguns aspectes essencials de la religió sorgida de la tradició hebrea, com ara la preeminència absoluta i exclusiva de Jesucrist, Salvador i Mitjancer, únic i necessari, del Qual ell se sap i es declara herald;¹⁴¹ ell trenca, més que els altres apòstols, els marges que mantenien Israel tancat ètnicament en si mateix, i comença a difondre amb decisió per tota la humanitat la religió universal de Crist; ell és el primer missioner voluntari i conscient de l'Església Catòlica.¹⁴²

Per això acollim amb una atenció apassionada el testimoni artístic d'aquesta Mostra, que ens recorda que la nostra admiració envers aquesta figura apostòlica mai no s'esgota. Moltes gràcies a tots els Artistes, als donants, als promotors; a tots els desitgem que el lema de sant Pau «en Crist» sigui llum i salvació. Amb la nostra Benedicció.

141. 2Tim 1,11.

142. Cf. Rm 1,14.

QUADERNS

9 788482 975795

fjm

**FUNDACIÓ
JOAN
MARAGALL**
CRISTIANISME I
CULTURA

Editorial Claret

